

A PANNONOK FÖLDJE ÉS NÉPE.

Ez értekezés kiinduló pontja és alapja Strabo földrajz műve, mely a pannonokra vonatkozólag több igen fontos adatot tartalmaz. Ezen adatokat, a mennyiben szükséges, egyenként megvizsgálni, azokat egymással, valamint más ókori írók adataival egybe vetni és ekkép a pannon népről és lakhelyéről nem annyira Strabo nézetét, mint inkább korának e tárgyra vonatkozó ismereteit összeállítani: ez jelen tanulmányomnak czélja.

A midőn Strabo alapján a pannon törzsekről akarunk szólni, nem szabad azt feltennünk, hogy ezen törzsek mindnyájan azon tartományban laktak, mely tőlük vette nevét, sőt inkább, a mint kutatásunk folyamában ki fog derülni, abból kell kiindulnunk, hogy Pannoniának csak igen kis részét lakták a pannonok és hogy e nép legtöbb törzse e tartományon kívül volt letelepedve.

Tárgyunkra nézve mindenekelőtt igen fontos megtudnunk, vajjon honnan merítette a geographus azon adatokat, melyek a pannonok népére és földjére vonatkoznak, vajjon nevez e író, kinek nyomán indulva Strabónál régibb időbe vezethetjük vissza ennek előadását? E kérdésre megfelelni nem könnyű. Azon egy tény bizonyos, hogy Strabo maga nem járt azon a tájon, melyen szerinte a pannonok laktak, tehát mások műveiből vagy szóbeli előadásából merítette a tárgyunkra vonatkozó adatokat, melyek részben, mint munkánk végén látni fogjuk, régibb időre is vonatkoznak; de miután semmiféle író nem nevez meg, kinek művét felhasználta, nem is határozhatjuk meg teljes biztossággal, vajjon kinek köszönhetjük azon hiányos tudósítást, mely Strabo művében számunkra fenmaradt. Mindazon-

által némi sejtelmünk mégis lehet arra nézve, hogy honnan szerzett a geographus tudomást a pannonok népéről és földjéről.

Szem előtt kell tartanunk azon ismeretes tényt, hogy Strabo túlélte Augustust, tehát tudomással birt azon hadjáratokról melyeket Augustus maga, valamint vezérei is a pannonok és szomszédjaik ellen folytattak és melyek e népek leigázásával végződtek; Strabo bizonyosan ismerte Augustus emlékiratait is, melyek épen e tárgyra vonatkoztak és melyeket Appianos is említ és felhasználta ¹⁾, habár, mint ezen író szavaiból látszik, a pannonok régi történetéről Augustus nem szólt. Hogy Strabo csakugyan ismerte és felhasználta a császár emlékiratait, az abból látszik, hogy ő ennek hadjáratai közül különösen azokat említi, melyekről Appianos szól, t. i. az *iapodok* és a *salassok* elleni hadjáratokat, melyeknek leírását Appianos, saját szavai szerint, Augustus irataiból merítette ²⁾. Strabo sem használhatott más forrást, miután fel sem tehető, hogy még Augustus iratain kívül azon korban más fontosabb mű foglalkozott ezen tárggyal. Nagyon valószínű tehát, hogy a pannonokra nézve is felhasználta Strabo Augustus jegyzeteit, sőt azt is hisszük, hogy a pannonok lakhelyét is ugyanezen forrás nyomán írja le, mert a mennyiben Appianosból ítélni, amaz emlékiratok csakis azon nevek megemlézésére szorítottak, melyek a hadviselésre nézve fontosak voltak, különösen a városok neveire; és mint később fogjuk látni, Strabo

¹⁾ App. Illyr. 14: ἐν δὲ τοῖς ὑπομνήμασι τοῦ δευτέρου Καίσαρος τοῦ κληθέντος Σεβαστοῦ, παλαιότερον μὲν οὐδὲν οὐδ' ἐν τοῖσδε περὶ Παϊόνων γήρων. Ugyanezen emlékiratokat említi Dio Cassius is: k. . . ., de ennek előadásából kitűnik, hogy ő nem olvasta Augustus művét, hanem csak mások után, valószínűleg épen Appianos után ismeri.

²⁾ Appianos Illyr. 16: Ἰαπόδων δὲ τῶν ἐντὸς Ἄλπεων Μοεθτινοῖς μὲν καὶ Ἀνευδεῖται προσέθεντο αὐτῷ προσιόντι . . . v. ö. még a 18. f. és Str. IV. 6, 10: οἱ μὲν Ἰάποδες, πρότερον εὐανδροῦντες . . . ἐκπεπὸνγηται τέλειος ὑπὸ τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος καταπολεμηθέντες. A salassokról l. App. Illyr. 17 és Str. IV. 1, 7. Hogy Appianos adatai az emlékiratokból erednek, az nem szenved kétséget, de hogy Str. is onnan merített, mutatják azon részletes adatok, melyek a salassokra vonatkoznak.

ismeretei a pannon földre nézve éjszaki irányban csak addig terjednek, a meddig Augustus és Tiberius hadjáratai, és ha eltér Plinius- és Ptolemæostól a pannon népek neveire nézve, ezen eltérés, úgy hiszem, onnan van, hogy Augustus tekintélyét követte e tekintetben.

Ezen írott forráson kívül Strabo talán azon kereskedők szóbeli tudósítását is használta fel, kik a pannonok földjére jártak. Az tudva van, hogy a Duna torkolatától kezdve a Száva torkolatáig és innen ezen folyón felfelé a juliai alpesekig és ezen keresztül Aquileiáig régtől fogva volt a kereskedőknek útja, mely, miután a Szávát érintette, a pannonok földjén is ment keresztül, a mint Strabo is (későbbben említendő helyen) leírja. Ez úton a Duna mellékének nyers terményeit, különösen fát stb. szállíták Itáliába¹⁾ és a kereskedés, úgy látszik, sok római embert vezetett a pannonok földjére. Innen van, hogy ezen út hosszáról is számbeli adatokat tud közölni a geographus, és épen ezen adatok hibás volta is azt bizonyítja, hogy ezek nem katonai mérések eredménye, mert különben pontosak volnának, hanem oly emberektől erednek, kik csak úgy gondolomra szokták meghatározni a távolságot, tehát árúkat szállító kereskedőktől. Ezeket az út hossza mellett a teherszállítás módja is érdekli és épen a folyók lévén ennek legbiztosabb és legolcsóbb útja, ezekre fordítanak figyelmet, ezen szempontból szólnak az utakról, és épen Strabónál is, mint majd látjuk, a pannonok felé irányzott folyók ez értelemben vannak megemlítve, t. i. mint a teherszállítás eszközei. Ezen körülmény tehát arra enged következtetni, hogy Strabo vagy közvetve vagy közvetlenül kereskedőktől szerezte azon adatokat, melyek a pannon földnek folyóira vonatkoznak és talán ebből magyarázhatók azon ellenmondások, melyek e folyókra nézve Strabo művében találhatók.

Augustus emlékiratain és kereskedők szóbeli értesítésein kívül még csak egy író jöhetne tekintetbe, kinek művét Strabo igen sűrűn használta, ez Polybios, ki Noricumot mindenesetre

¹⁾ Forbiger, Alte Geographie von Europa (1877) 336 l.

ismerte, miután a noricum tauriskok földjén található aranybányákról szól, továbbá meghatározza az alpesek egész hosszát, míg csak síkságot nem érnek, tehát azoknak keleti végét és nyujtványait is ismeri.¹⁾ Meglehet ugyan, hogy műve elvezett részeiben bővebben szólt az alpesek keleti végéről, különösen a 34-ik könyvben, melyhez a Strabóban idézett részlet is tartozik; a meglévő szövegben a tauriskok mellett csak egy nép nevét említi, az agonok-ét, melynek neve máshol nem fordul elő, e két népen kívül csak barbar népekről szól minden bővebb értesítés nélkül. Ha azonban fontolóra vesszük, hogy Polybios idejében a római hatalom végpontja éjszakketel felé Aquileia volt és hogy csak a római fegyver nyithatta meg és biztosíthatta az utat azon határos népek területén, melyek Aquileiát és Tergestét és e városok környékét meg merték támadni még Augustus idejében is,²⁾ akkor nem fogjuk valószínűnek tartani, hogy Polybios már ismerte a pannonokat, kikhez csak az iapodok földjén lehetett jutni, a kik több ízben rázták le a római igát.³⁾

Mindazokból, melyeket Str. forrásaira nézve mondtunk, azt az egy körülményt lehet biztosan felismerni, hogy a pannonok és földjök a rómaiak előtt, és természetesen az akkori görög-római mivel világ előtt mindaddig terra incognita maradt, míg a római légiók nem törtek maguknak utat a Száva és Duna felé. Mert arról, hogy régebbi görög íróknál megbízható és kimerítő tudósítást találjunk, mely a Duna közepfolyása, tehát a Száva és Dráva környékére is vonatkoznék, egy néhány rövid adatot kivéve, szó sem lehet. Ez annál sajnosabb, mivel, ha más nem, legalább Nagy Sándor kortársai, kik vele a triballok⁴⁾ elleni hadjáratban részt vettek, a Száva és Duna mellékéről bőven értesíthettek volna; mit ha tettek is, reánk

¹⁾ Strabo IV, 6, 12. Polybios II. 14, 15.

²⁾ Appian. Illyr. 18: 'Ἰάποδες' Ἀκυληίαν δ' ἐπέδραμον καὶ Τερρήστον Ῥωμαίων ἄποικον ἐσκόλευσαν.

³⁾ App. u. o.: δις ἀπεώσαντο Ῥωμαίους . . .

⁴⁾ A triballok lakhelyéről, a mennyiben szükségünk lesz azt körvonalozni, későbbben fogunk szólni.

nézve haszontalan, miután Arrianos, ki ezekről legbővebben szól, céljához képest, Nagy Sándor perzsa hadjáratára fordította főfigyelmét és a dunai hadjáratot csak oly röviden és e mellett oly zavarosan írja le, hogy alig lehet ennek irányát és útját meghatározni.

Ekkép csak a római hódítás idejében ismerkedik az akkori tudós világ a pannonokkal. Nem lesz talán felesleges a római birodalom első kísérleteit röviden előadni, melyek által a rómaiak utat törtek magoknak a pannonok földje felé és melyeknek befejezése ama nép végleges leigázása volt. Azt azonban előre kell megjegyezni, hogy éppen nem az a szándékunk, az Augustus alatt viselt vérengző háborúkat oly terjedelemben előadni, mint ezeket különösen Appianos és Dio Cassius leírják.

Az első lépés, melyet a rómaiak a pannonok földje felé tettek, Aquileia alapítása volt, 183-ban Kr. e. Igaz hogy a rómaiakat a szomszéd népek terjeszkedési vágya indította e gyarmat alapítására, különösen az alpeseken túl lakó gallok azon szándéka, hogy a későbbi város közelében várost alapítsanak¹⁾, de a rómaiaknál a hódítás vég- és támpontja rendesen új terjeszkedésnek kiinduló pontja volt. Az alapítás után következő években ugyan nem történt semmiféle kísérlet a kelet felé való terjeszkedés érdekében, de nem is volt akkor alkalmas idő arra, mert más bonyodalmak, a harmadik makedon háború, Makedonia és Illyria provinciákká való berendezése, a harmadik pún háború és Görögország elfoglalása, valamint a hispaniai lázadás Viriathus alatt, végre pedig a gracchusi mozgalmak, annyira foglalkoztatták a rómaiakat, hogy a birodalom éjszakkéleti határán való hódításokra gondolni sem lehetett. Mindazonáltal már ez időben, 170-ben Kr. e. C. Cassius a harmadik makedon háború alkalmából a carnok, istrok és iapodok földjén keresztül, tehát körülbelül Krainán, Istrián és a határörvidék nyugoti részén keresztül akart Makedoniába nyomulni és azért vezetőket kért a nevezett népektől; de a helyett, hogy Makedoniába

¹⁾ Liv. 39, 22: Galli Transalpini sine populatione aut bello haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt.

nyomult volna, az út közepén visszafordult és ama népeket fosztogatta ¹⁾. Hogy merre járt Cassius, azt teljes biztossággal ugyan nem lehet meghatározni, de hogy a pannonok földje felé és azon keresztül is vette útját, az valószínű. Mert annyit már előre is mint ismeretes tényt említhetünk, hogy a pannonok a Száva mentén is laktak (hogy milyen kiterjedésben éjszak és dél felé, arról csak később lesz szó); miután pedig az iapodok földjéről a legközelebbi és legkönnyebben járható út Makedoniába az ó-korban is csak arra volt, merre az új korban, t. i. a Száva mellett a Dunáig és innen a Morava völgyében felfelé Vranjáig, onnan pedig a vízváltáson át Skopljéba a Vardar völgyébe, mely folyó alsó folyása és torkolata már Makedonia területéhez tartozik, feltehetjük, hogy C. Cassius is, ha nem fejezte is be útját, legalább a Moraváig jutott és így a pannonok földjén is ment keresztül. Sőt tovább menve azon kérdésre is lehetne felelni, valjon miért fordult vissza a római vezér? Talán épen a pannon népek ismeretes vitézségökkel állották útját a római seregnek és ekkép a visszafordulás inkább visszavonulásnak mondható. Akárhogyan történt, annyi nézetem szerint bizonyos, hogy a pannonok, a mennyire ez idő szerint e dolog felől ítélni lehet, ez alkalommal érintkeznek legelőször a rómaiakkal. Másrészt C. Cassius szándéka, a Balkán félszigetén keresztül az aegæumi tenger partjáig előnyomulni, ha nem sikerült is, mutatja, hogy a római kormány már akkor ismerte a Duna völgyéből kiinduló, ama félsziget keleti részébe éjszak felől vezető utat. A mi 170-ben nem volt kivihető, az sikerült 110-ben M. Minucius Rufusnak, ki a skordiskokat, kik mint látni fogjuk a pannonokhoz keletre, a Száva torkolata táján laktak, meggyervén, Thrakiába nyomult. ²⁾

Ez alkalommal is a római sereg, mely akár Aquileiából, akár Illyriának egyik délfelé eső pontjából indult, — pedig

¹⁾ Livius 43, 5.

²⁾ Liv. epit. 65: M. Minucius proconsul adversus Thracas prospere pugnavit. Livius ezen epitomé-jében a skordiskok helyett thrakok vannak említve, de hogy csak is az előbb említett nepről van szó, mutatja Vell. Pat. II. 8, 3.

valószínűbb az első feltevésünk —, okvetlenül a pannonok földjén keresztül vette útját, mert csak így juthatott a skordiskok földjére, kiket Str. nem számít azokhoz. Úgy látszik tehát, hogy a rómaiakat azon szándék bírta a pannonok felé való terjeszkedésre, hogy az akkori birodalom egyik végpontjából Aquileiából *szárazföldi* úton Thrakiába és Makedoniába juthassanak, a mi már azért is valószínűnek látszik, mivel a hajóhadak felállítására és fentartására iránt nem nagy hajlamot mutatnak. Igaz, hogy későbbben nem erre ment azon állami út, mely Rómát keleti tartományaival kötötte össze, hanem az Dyrrhachiumból indult ki és Albánián keresztül ment Makedoniába, innen pedig Thrakiába; de mielőtt ezen Via Egnatia elkészült, igen természetes volt, hogy a rómaiak azon természetalkotta úton törtek Thrakiába, mely elébb volt említve. Nem tévedünk tehát, ha felteszszük, hogy éppen a Morava völgyén keresztül délfelé vezető ősrégi út indította legelőször a rómaiakat arra, hogy Aquileiából keletre nyomulva, érintkezzenek a pannonokkal.

Ennélfogva közelebről kell tekintetbe vennünk az utat, mely Aquileiából a pannonok földje felé vezetett és melynek bővebbi leírását, mint fejjebb volt említve, Strabo adja, végpontjául feltüntetvén Sisciát. Ezen út az Okra hegységen visz keresztül, mely az alpeseknek legalacsonyabb része Rhaetiától kezdve az iapodokig, innentül fogva újra emelkedik a hegység az iapodok földjén és Albiának nevezetik.¹⁾ Ezen Okra nevezetű hegység kétségkívül nem más, mint a mai «Birnbaumer Wald», talán hozzá véve még a «Tarnovaner Wald»-ot és azon felföldet is, mely Felső (Ober) Idria és Felső (Ober) Laybach között terül el. Ezen út részben azon irányt követte, melyet a mai országút, mely Aquileiából Gradiskán át Görz felé halad; a régi azonban egyenesen Kreuz felé fordult, és a Wipachot követve, Wipach-on, Zoll-on, Podkrej-n át Kolise-ig ment és itt éjszak felé fordulva Ober-Laybachba ért, mely mint tudva van, a régi Nauportus helyén áll²⁾. Eddig az út iránya,

¹⁾ Str. VII. 5. 2.

²⁾ L. Scheda, Generalkarte der Oest.-Ung. Mon., XII. 1. és Mommsen C. I. L. III, 2, 483. 1.

melyen nem csak a rómaiak törtek a pannonok és hazájuk felé, hanem a kereskedők is jártak, kocsin szállítva odáig áruikat, nem okoz nehézséget, valamint a későbbi római út iránt is tisztában vagyunk, mert ez Nauportusból Emonába (Laybach) M. Latobricorumba (Treffen) Neviodunumba (Dernovo közelében) és innen Sisciába ment; de annál több nehézséggel jár azon folyó nevének magyarázata, melyen az árukat Nauportusból a Szávaig vitték. Str. azt mondja, hogy Nauportus közelében van egy folyó, a Korkoras, mely az árukat a Szávaig viszi, a melybe torkollik.¹⁾ Ober-Laybach közelében pedig csak a Laybach folyó van, mely bizonyosan a hozzá délre eső Unz-nak és ez meg talán a Poik folyónak és a Zirknitzi tóból jövő folyónak is folytatása és innen van, hogy a Laybach közvetlenül forrásától fogva, mely a városhoz épen délre, alig egy félóránnyira van, hajózható és épen e körülménynek köszönhetette a város fontosságát az ó korban. De a Strabónál említett név «Korkoras» épen nem illik ezen folyóra, hanem inkább a Gurk-ra, mely szintén a Száva egyik mellékfolyója, de nem hajózható, ezen tehát nem lehetett semmit sem szállítani. Már az feltűnő, hogy több későbbben említendő folyó csaknem változatlanul megtartotta régi nevét, a Laybach neve pedig, t. i. Korkoras nemcsak hogy nem maradt meg, hanem még más folyóra is átment! Strabo szavai nem ezt bizonyítják. Ezen író szerint szerint a Korkoras Nauportus közelében van, tényleg pedig Nauportusa Laybach mellett feküdt. Ezen ellenmondás, melyhez hasonló később is fog említettetni, egyszerű magyarázatát abban leli, hogy a folyónak és a városnak is Nauportus volt a neve, a mint azt Plinius bizonyítja,²⁾ Str. pedig azt nem tudván, a Gurk nevét pedig ismervén, mint olyan folyóét, mely a Száva-hoz tartozik, annak nevét alkalmazta tévedésből a Laybachra — ha ugyan Str. írta a fentidézett szavakat. Mert ha szemügyre vesszük azon körülményt, hogy Str. művében másutt is, de más-képen említettik ezen út, valamint a hozzá tartozó folyó, akkor legalább annyit meg kell engedni, hogy vagy az egyik vagy a

¹⁾ i. h. — ²⁾ Hist. Nat. III. 22.

másik helyet nem írta Str., vagy a VII. könyvben már elfelejtette, a mit a IV-ben írt. Ez utóbbi könyvben t. i. hasonlóképen előadja, hogy az Okra az alpesek legalacsonyabb része, a melyen keresztül kocsikon viszik az árukat az úgy nevezett Pamportosba, innen pedig a folyókon lefelé szállítatnak az Istrosig. Pamportos mellett pedig folyik egy Illyriából jövő hajózható folyó, mely a Saosba torkollik stb.¹⁾ E szavakban legfeltünőbb a város neve, melyhez a szállítás történik, a Pamportos, — Nauportus helyett áll mint Mommsen véli (i. h.). De e néven kívül azt is figyelembe kell vennünk, hogy e helyen a folyó, melyen a szállítás eszközöltetik, nem nevezetik meg, tehát a Korkoras nem említetik, továbbá hogy e névtelen folyó Pamportos (Nauportos) mellett folyik (nem pedig *közelében*, mint a VII. könyv mondja), a mi a valóságnak jobban meg is felel. Egyet még ki kell emelni a geographus szavaiból, a mi szintén azt mutatja, hogy nem ismerte azon vidéket, azt t. i., hogy a folyó Illyriából jött, holott az ó korban is, csak úgy mint most, közvetlenül a város alatt fakadhatott.

Ezek után, még Mommsen ellenére is (i. h.), a mellett kell maradnunk, hogy az Aquileiából a Száva felé vezető útnak semmiféle köze nem volt a Korkorassal, hanem csak a mai Laybach folyóval, mely épen annál fogva, hogy a Szávának hajózható mellékfolyója, közvetítette az összeköttetést a Száva körül lakó pannonokkal. Mert az áruk a Laybach torkolatától Sisciáig, sőt az Istrosig a Száván vitettek lefelé, tehát nem azon irányban, a melyben, mint feljebb említettük, a későbbi római út haladt hanem magán a Száván. E folyó medre és völgye t. i. Laybachon alól vagy másfél mérföldnyire mindinkább összeszorul, míg végre körülbelől Littaytól kezdve oly keskeny, hogy Ratschachig még útnak sem maradt hely és csak újabb időkben sikerült a vasút számára pályát rakni; a völgy azonban a Ratschachal csaknem szemben lévő Santortokolattól fogva folytonosan kitégűl, míg végre a folyó Gurkfeldtől fogva lapályban folytathatja útját. Ilyen lévén lehető röviden előadva a Száva útja, magától értetik, hogy békés viszonyok között a

¹⁾ Str. IV, 6, 10.

kereskedelmi közlekedés ezen a folyón lehetséges ugyan, de a legcsekélyebb zavarok idejében a folyóvölgy ama szoros részében okvetlenül megakadt és hogy háború esetére a betörő ellenség arra nem is gondolhatott, hogy erre vegye útját. Ekkép a rómaiakról is fel kell tennünk, hogy nem a kereskedők szokott útján haladtak előre, midőn a vidéket meghódították, hanem bizonyosan azon irányban, a melyen később ama feljebb említett katonai utat építették, mely ama keskeny völgyet delfelől kikerülte.

A milyen könnyen járható volt ezen út kereskedők számára, oly nehezen tudtak a rómaiak ennek birtokába jutni: különösen azon részét szerezhették meg legnehezebben, mely az Okrán keresztül vezetett. Az Okra közelében t. i. laktak az iapodok, kiknek harczias bátorsága a római fegyvereket sokszor próbára tette. E népről úgy is mint az Okra közelében lakórol, de úgy is mint a pannonok nyugati szomszédjairól bővebben fogunk szólni, ha majd a pannon terület nyugati határáról értekezünk.

Az Aquileiából az Okrán keresztül vezető utat tartván annak, a melyen a rómaiak a pannonok földjére nyomultak, tovább menve, azon kérdéssel akarunk foglalkozni, vajjon a pannon földnek physikai viszonyairól mily adatokat találunk a régi írónál, nevezetesen Strabo- és Ptolemæosnál. Különösen pedig az Istros lévén a pannon föld főfolyója, azt kell kutatnunk, hogy minők azon adatok, melyek Európa ezen hatalmas folyójára vonatkoznak, hogy ezután azon kérdés iránt dönthessünk, vajjon volt-e Strabónak helyes képzete a Dunáról.

Strabo a folyót rendesen Istros-nak nevezi, habár előfordul a másik név is *Danuvion*, csak de ritkán; ő tudja, hogy a dákok földjén egészen a Kataractákig Danubiunnak neveztetik, azokon alól pedig a getáknál Istrosnak¹⁾, a harmadik neve,

¹⁾ VII. 3, 13: καὶ γὰρ τοῦ ποταμοῦ τὰ μὲν ἄνω καὶ πρὸς ταῖς πηγαῖς μέρη μέχρι τῶν καταρακτῶν Δανούιον προσηγγόρευον, ἃ μάλιστα διὰ τῶν Δακῶν φέρεται, τὰ δὲ κάτω μέχρι τοῦ Πόντου τὰ παρὰ τοὺς Ἰέτας καλοῦσιν Ἰστρον.

melyet Eustathius említ, ¹⁾ Matoas, előtte ismeretlen. E folyó Európának legnagyobb folyója és Európa azon részét, mely a Rajnához keletre van, két felé osztja (VII 1, 1.). Forrásai az alpeseken vannak, a Rajnán túl és az ehhez tartozó tón is túl, egy meglehetősen magas hegység hátán a suebok és a Hercynia erdő közelében (VI 4, 9.). Str. meglehetősen pontossággal ismeri e forrásokat, mert azt beszéli, hogy Tiberius egy nap alatt jutott ama tótól az Istros forrásához (VII 1, 5.), csak az a kérdés, hogy mit kell e helyen a forrás neve alatt érteni, a Brege vagy a Brigach forrását-e vagy mint Forbiger vélekedik, ²⁾ a Donaueschingenben lévő? Egyelőre annyi bizonyos, hogy Donaueschingen közelebb lévén a Boden tóhoz — mert ezt kell érteni a Rajna tava alatt — legjobban felel meg annak, a mit Str. Tiberius útjáról beszél; akár a Bregét akár Brigachot vesszük tekintetbe — e két patak egyesülése képezi, mint tudva van a Dunát —, mindkettő forrása egyenes irányban körülbelül tíz mértföldnyi távolságban van Radolfszelltől, a honnan Tiberius elindulhatott, és ekkora útát ugyan meg lehetett tenni a római birodalom határain belől, de azon túl nem egy könnyen. Mindazonáltal nem tarthatjuk helyesnek Forbiger nézetét, mert Str. határozottan azt állítja, hogy az Istros eleinte délnek folyik, azután keletnek, ³⁾ és ezen adat megfelel a valóságnak annyiban, hogy a Brigach csakugyan Peterzell-től kezdve épen Donaueschingenig egészen déli irányban folyik, innentől kezdve pedig kelet felé. Hogyan juthatott Tiberius egy nap alatt Peterzellig azt nem igen kutatjuk, volt a császári herczegnek annyi tehetsége, hogy még idegen földön is megtehesse útját oly gyorsan, a mint csak lehetett; bennünket csak az érdekelhet, hogy Str. egyszerűen a Brigach forrását tekinti a Duna forrásának. — A geographus azonban a forrásnak az Adriától való távolságát is tudja, vagy legalább gondolja, hogy tudja, mert ezt 1000 stadi-

¹⁾ Eustath. ad Dion. Perieg. v. 298, — ed. Müller, Geogr. Græci Min. II. 268 k. l.

²⁾ Pauly, Realencycl. d. cl. Alt. Danubius a.

³⁾ VII, 1, 1: ῥέων πρὸς νότον κατ' ἀρχάς, εἰτ' ἐπιτρέρφων εὐθὺς ἐπὶ τῆς δόσεως ἐπὶ τῆν ἀνατολήν καὶ τὸν Ἰόντον.

umra becsüli.¹⁾ Hogy ez téves adat, az látszik az első pillanatra; a távolság az Adria éjszaki végétől a Duna forrásáig egyenes irányban legalább két annyi. Feltűnő továbbá, hogy a folyó magyarországi kétszeres kanyarulatáról mitsem tud, — mert fentidézett szavait, melyek szerint először délnek, azután keletnek veszi útját a folyó, csak úgy érthetjük, ha a geographusnak arról nem volt tudomása, hogy az hazánkban is déli irányt vesz föl. Csak arról szól, hogy a folyó torkolata közelében éjszak felé kanyarodik.²⁾ Mindent összefoglalva azt el kell ismernünk, hogy Strabónak az Istros hosszúságáról és irányáról egyaránt helytelen felfogása volt.

Most már tekintetbe vehetjük azon másik folyót, a Szávát is, melyet Str. az Istrossal több ízben hoz összeköttetésbe és az annak rendszeréhez tartozó mellékfolyókat is. Erre nézve azonban előre bocsáthatjuk, hogy az ezen íróból legközelebb említendő hely azok közé tartozik, melyek magyarázata igen sok nehézséggel jár, mely nehézség nem csak magokban az adatokban rejlik, a mennyiben azok a valóságnak nem felelnek meg, hanem abban is, hogy ugyanazon író máshol egészen más értelemben nyilatkozik, úgy hogy az ellenmondás kiegyenlítése csaknem lehetetlen. Ama helyen pedig azt olvasuk, hogy a Korkoras, melyről elébb kimutattuk, hogy az csak a Gurk lehet, a Sauosba ömlik, ez pedig a Drabosba, ez meg a Noarosba Segestiké táján; itt pedig a Noaros az Albios hegységről jövő Kolapist, mely az iapodok földjén folyik keresztül, magába fogadván, a Danubionnal egyesül a Skordiskok földje táján (VII 5, 2). Az itt említett folyók egytől egyig mai napig megtartották régi nevöket; és épen ezen körülmény nem engedi, hogy a nehézség eltávolítása céljából, neveiket más folyókra alkalmazzuk. Ha egy-két egymáshoz távol eső folyóról volna szó, akkor még meg lehetne ezen nevek tekintetbe vétele nélkül a valóságnak megfelelő újabb neveket helyettesíteni, de ez esetben, midőn a nevek mind egy vidékre, egy folyórendszerre

¹⁾ u. o.: πλησίον δὲ καὶ τοῦ μυχῶς τοῦ Ἀδριατικοῦ, διέχων αὐτοῦ περὶ χιλίους σταδίους.

²⁾ i. h.: ἐκκλίνων ὡς πρὸς ἄρκτους.

vonatkoznak, inkább ezt kell feltennünk, hogy a geographus a rendszert nem ismerte jól, de annál jobban a neveket, a melyeket helytelenül alkalmazott. Tehát részünkről csak a mellett nyilatkozhatunk, hogy a Sauos a Száva, a Drabos a Dráva, a Noaros a Mur, a Kolapis pedig a Kulpa.¹⁾ A másolók hibájából nem lehet megmagyarázni, hogy e folyók egymáshoz való viszonya tökéletesen hibásan van feltüntetve, itt csak egy magyarázat lehet, az t. i. hogy Str. e folyók neveit ismerte, azt is tudta, hogy egymással összeköttetésben vannak, de többet nem tudott róluk. Hozzájárul még az is, hogy a geographus még e folyók irányára sem bírt elegendő tájékozottsággal, mert azt állítja, hogy a hajózás rajtuk többnyire éjszaka felé történik, a mi épen úgy nem felel meg a valóságnak, mint az elébbeni állítások és így ebből is csak az látszik, hogy az író ez esetben tévedett. Legfeltűnőbb pedig amaz állítása Str.-nak, hogy a Drabos Segestike táján torkollik a Noarosba, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy mégis csak Augustus emlékirataiból merített Str., és ott csak azt olvashatta, hogy e város, melynek elfoglalása annyi bajba került, a Sauos mellett fekszik és pedig a Kolapis torkolatánál. Tökéletesen megfoghatatlan, hogy miképp írhatott Str. ily forrás használata mellett oly furesaságot, a minőt szövegében olvasunk, miképp állithatta, hogy a Noaros körül laktak a skordiskok? Ehhez még hozzájárul azon körülmény is, hogy a távolsági méretek sem felelnek meg a valóságnak; szerinte a távolság Tergestétől a Dunáig 1200 stadium, azaz 30 mértföld, tényleg azonban egyenes irányban csaknem két akkora. Ez oly tévedés, melyet semmivel sem lehet magyarázni, annál kevésbé, mert kereskedelmi összeköttetés a Duna és Tergeste között mindig volt, a minek folytán a távolságról is biztos tudomást szerezhetett a római kereskedő. Az is szokatlan Strabonál, hogy a Dunát itt nem Istrosnak nevezi, mint rendszeren szokta tenni, hanem Danubion (τὸ Δανούβιον)-nak,

¹⁾ Másképp vélekedik Tomaschek V. ily című művében: Die vor-slavische Topographie der Bosna, Herzegovina, Crna-Gora stb. (Wien 1880) 4. l.; ő azt hiszi, hogy a Noaros csakugyan a Száva neve, de kelta eredetű.

ezt sem olvashatta Augustus emlékirataiban, mert különben máshol is használta volna. Végre pedig megemlítendő az is, hogy az előbbiekkal összefüggésben említi az író, hogy Segestikéhez közel van Siscia vára és Sirmium is,¹⁾ a mi új bizonyíték a mellett, hogy Str. e vidéket nem ismerte, különben Sisciát nem tartotta volna Segestikétől különböző városnak. Forbiger ugyan azt is hiszi, hogy Str. itt a várat meg akarja különböztetni a tulajdonképeni várostól, de elfelejté, hogy ezen felfogás szerint Sirmiumot is Segistikéhez oly távolságban kell képzelni, mint Sisciát, a mit Forbiger alig ha ismerne el.²⁾

Str. azonban nem csak a VII. könyvben szól a Duna mellékfolyóiról, hanem a IV-ben és már teljesség okáért is szükséges e helyet is tekintetbe venni. Miután az iapodok városait említette, szól Segestikéről, hogy e város síkságban fekszik, és mellette folyik *magá a Rhenos folyó*, mely az Istrosba ömlik. Továbbá mondja hogy Pamportos (helyesebben Nauportos) mellett egy Illyriából jövő hajózható folyó folyik, mely a Saosba ömlik, — ez mint elébb láttuk, a Laybach, — úgy hogy könnyen lehet Segestikéig és a pannonokhoz és tauriskokhoz (talán «skordiskok» helyesebb volna?) jutni. E város mellett a Kolapis torkollik a Saosba, (IV 6, 10.). — Mindenekelőtt az ezen idézetben előforduló „*Rhenos*“ folyóra nézve azon megjegyzést kell tennünk, hogy ez nyilván hibás lectio; azt ugyan nem lehet meghatározni, hogy miből keletkezett e lectio, de annyi bizonyos, hogy itt az összefüggés a «Saos» nevet kívánja, mely talán a következő «*αὐτός*»-ban rejlik. Akárhogyan van a dolog, annyi bizonyos, hogy itt csakis a Saosról lehet szó. Ha most már azt kérdezzük, hogy Str. ezen adatai, mennyiben felelnek meg a valóságnak, akkor csak azt a feleletet nyerhetjük, hogy tökéletesen. A Saos mellett van Segestike és e város mellett a Kolapis szakad a Saosba, ez pedig a skordiskok földjén az Istrosba; pontosabban egy mostani geographus sem írhatna,

¹⁾ VII, 5, 2: ἐγγὺς δὲ τῆς Σεγιστικῆς ἐστὶ καὶ ἡ Σισκία προῦριον καὶ Σίρμιον.

²⁾ Forbiger, Alte Geogr. v. Europa, 2. kiad. 343. l. 24. j.

és mind azon tévedések, melyek a VII. könyvben annyira feltűnők, itt mellőzve vannak. Látszik tehát ez írónak ezen szavai-
ból, hogy ha nem volt is kimerítő tudomása az Istros és Saous
környékéről, legalább a mit tud, az megbízható és épen ez utóbbi
körülmeny arra enged következtetnünk, a mi a két hely közötti
ellenmondást is megmagyarázza, hogy Str. a IV könyv idézett
helyén Augusztus emlékiratai után indul, a VII. könyvben pedig
még régibb adatokat használ. Ez épen nem feltűnő, mert Str.
több évtizeden keresztül foglalkozott terjedelmes műve kidolgo-
zásában, és így könnyen megtörténhetett, hogy élete vége felé
a legújabb forrásokat használván, nem egyeztette össze ezeket a
régebben felhasznált művek adataival, melyeknek száma tudva-
lévőleg nem csekély volt. Ezt feltéve, megmagyarázhatjuk azon
kézzelfogható ellenmondást, melyről ez imént szólottunk, és
nem szükséges azon magyarázathoz folyamodnunk, hogy az
egyik vagy a másik hely nem Strabótól származik, hanem
későbbi toldás.

Mindössze tehát kevés és hiányos azon adat, mely a pannon
föld hydrographiai viszonyaira vonatkozik; mindazonáltal sokkal
több a becse, mint azon adatoké, melyek annak orographiájára
vonatkoznak. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ama
nép, mint későbbben lesz alkalmunk bővebben kifejteni, inkább
a Balkán félszigeten lakott, tehát a későbbi Illyricumban, mint
Pannoniában és hogy ennek következtében, nem csak azt kell
tekintetbe vennünk, hogy Str. milyennek ismeri Pannonia oro-
graphiáját, hanem azt is, milyen átnézete volt a Balkán félszi-
get azon részéről, mely Pannoniához legközelebb esik. Azt
előre lehet várni, hogy valamint egyáltalában az egész félszi-
get, úgy annak akármely része is orographiai tekintetben az ó
kor tudósai előtt csaknem terra incognita volt, annál is inkább,
mert e századnak második feléig a hivatalból készült térképek
is oly hiányokat tüntetnek fel, még a legfontosabb dolgokra
nézve is, hogy azok most már, alig egy néhány évtized mulva,
tökéletesen hasznavehetlenek. Nem fogjuk tehát Str.-nak sem
hibául felróni, ha azt állítja, hogy az illyriai, paioniai és thrá-
kiui hegyek körülbelül egyenlő távolságban vannak az Istrostól
és ezzel párhuzamos irányban húzódnak az adriai tengertől

a Pontusig; ¹⁾ ezekhez éjszakra vannak azon részek, melyek az Istros és a hegyek között vannak, délfelé pedig Graecia van stb. Bennünket ez alkalommal csak az illyriai hegyek és az azokhoz éjszak felé eső részek érdekelnek, a melyeket éjszak felé az Istros határolja. Mert az Istros, mint majd bővebben ki fogjuk mutatni, Str. szerint a pannonok éjszaki határát képezi. Mindazonáltal, ha úgy gondolkozunk is, hogy a pannonok földje a hegylánc és Istros között fekszik, még sem tartja ezt síkságnak, hanem hegyes vidéknek, ²⁾ melyben azonban síkság is található, mint p. o. ez, a melyen Segestike fekszik. ³⁾ — Ezen kevés adathoz még azt is hozzá lehet tenni, hogy a pannonokig ezeknek nyugati szomszédjai hegyes vidéken laknak, ⁴⁾ a miből, úgy látszik, az tűnik ki, hogy csak a pannonokig terjed a hegyes vidék, ezek pedig már síkságon laknak, a mi annyiban felel meg a valóságnak, hogy a Saos mellékén letelepedett pannonok részben csakugyan síkságon terjeszkedtek.

Mindössze sem sok a mit Str. ezen adataiból tanulhatunk, annyi azonban bizonyos, hogy Augustus hadjáratai daczára nagyon gyarlók lehettek azon földrajzi ismeretek, melyeket a tudós világ e vilékről szerzett és ez által nagyon megnehezítetik a most előadandó kísérletünk, melynek czélja, a pannon nép lakhelyét lehetőleg pontosan körvonalozni.

A nehézség mindjárt kezdődik az első lépésnél, melyet azon igen fontos kérdés érdekében kell tennünk, hogy meddig terjeszkedtek a pannonok éjszak felé. E kérdés megoldása nagyon egyszerű volna, ha Strabónak az Istros irányáról helyes felfogása lett volna, mert azt olvastuk nála, hogy a pannonok hegyes vidéke éjszak felé az Istrosig terjed (VII 5, 10) és így fel lehetne tenni, hogy ama folyónak hazánkban lévő folyása egé-

¹⁾ VII, 5, 1: τρόπον γάρ τινα κτλ.

²⁾ VII, 5, 10: ὀροπέδια δ' ἐστὶ ταῦτα, ἃ κατέχουσιν οἱ Παννόνιοι, πρὸς νότον μὲν μέχρι Δαλματῶν καὶ Ἄρδιαίων διατείνοντα, πρὸς ἄρκτον δὲ ἐπὶ τὸν Ἰστρον τελευτῶντα.

³⁾ IV, 6, 10: ... ἡ Σεγեսτική πόλις ἐν πεδίῳ.

⁴⁾ VII, 1, 10: μέχρι Παννονίων πάντες ... οἰκοῦσιν ὀροπέδια.

szen a Saos torkolatáig képezte a pannon nép határát éjszak felé. De mint előbb kimutattuk (11. k. l.) Str.-nak nem volt arról tudomása hogy milyen az Istros iránya, tehát képzelete sem volt arról, hogy e folyó Segestikéhez *éjszakra* is a Szávával párhuzamos irányt követ. Mindazonáltal igaza lehet Str.-nak abban, hogy az Istrosig laknak a pannonok, ha felteszszük, hogy ő e folyónak csak azon részét ismerte pontosan, mely a Dráva és Száva között folyik, a melynek csakugyan körülbelől nyugotkeleti iránya van. Azt hisszük, ha volt a Dunának oly része hazánkban, melyet a rómaiak és Strabó ismertek, akkor ez volt az, a melyet most említettünk és hogy ezt ismerték, azt már Augustus hadjáratai folytán is fel kell tennünk. Sőt azt is hozzá tehetjük, hogy a Dunának a Dráva és Száva közti részét ismerve, ezen résznek nyugot-keleti irányát, feltételezték egyáltalában a Dunáról, a mit Strabo is helyesnek gondolt. Ha tehát ezen író állítását a pannon nép éjszaki határára nézve elfogadjuk, akkor azt csak úgy magyarázhatjuk, hogy ő itt a Dunának csak ama kis részét képzelte határvonalnak, melyről az imént szoltunk. Ezen a tájon különben már csak azért sem terjeszkedhettek tovább a pannonok, mert erre felé a skordiskok laktak. — Még egy pont van azonban Strabónál megemlítve, mely tárgyunkra vonatkozik. Azt olvassuk nála, hogy a pannonok Segestikéig és az Istrosig terjednek éjszak és kelet felé.¹⁾ Ez utóbbi kitévelt «*πρὸς ἕω*», leghelyesebben talán úgy magyarázhatjuk, ha ezt az Istrosra vonatkoztatjuk, a mint hogy más-kép nem is volna értelme, és így felfogva a dolgot, ezen kitével alatt a pannonok éjszak-keleti határát, tehát épen az Istrost érthetjük alatta. A másik kitével «*πρὸς ἄρκτον*» Segestikére vonatkozik és azt kell belőle érteni, hogy a pannonok éjszak felé csak Segestikéig terjedtek, más szóval, hogy a Száva, melynek partján a város fekszik, képezte éjszak felé a pannonok határát.

Ezen adat ellen van azonban oly ellenvetés, mely ennek

¹⁾ VII, 5, 2: τὸ δὲ λοιπὸν ἔχουσι Παννόνιοι μέχρι Σεγαστικῆς καὶ Ἰστροῦ πρὸς ἄρκτον καὶ ἕω.

hitelességét nagyon megtámadja. Pannoniának, a provinciának, sokkal nagyobb volt éjszak felé való terjedelme mint azon területnek, melyet a szóban forgó adat szerint a pannon törzsek elfoglaltak és mely a provinciának csak déli szélét képezte. Ha nem tudjuk is teljes pontossággal kimutatni, hogy a Száva jobbspártján meddig terjedt Pannonia, Ptolemæos később említendő adata alapján bizonyosnak tarthatjuk, hogy épen csak a Száva partvidéke tartozott Pannoniához, a mi ahhoz délre volt, az már Dalmátiához számított.¹⁾ Alig hihető, hogy az egész provincia egy oly néptől vette volna nevét, mely nem csak hogy nagyon kis részét lakta, hanem még ezen felől, mint ki fogjuk mutatni, e szomszéd provinciában sokkal nagyobb helyet foglalt el.

E nehézség az, mely nézetünk szerint Str. fennidézett szavaiban rejlik és melyet, úgy hiszszük, nem lehet azon állítással eltávolítani, hogy Str. nem ismerte pontosan, a pannon népeket, mert hogy ismerte, az abból is kitűnik, hogy többnek a nevét is említi; de igen is azt lehet felhozni, hogy a geographus nem ismerte Pannoniának terjedelmét, nem tudta, hogy azon népek közül kettő, az andizetek és breukok, a Szávához éjszakra laktak, tehát azon területen túl, melyet maga a pannonoknak kijelöl. E tévedésnek magyarázata pedig csak abban lehet, hogy Strabo forrása (mint feljebb kimutattuk. Augusztus emlékiratai), nem lehetett földrajzi adatokban gazdag, miután csak az volt a rendeltetése, hogy az öreg császárnak viselt dolgait az utókor számára elbeszélje. A pannonokra vonatkozó része e szerint leginkább azon háborúkat írhatta le, melyeket vagy a császár maga vagy hadvezérei e nép ellen viseltek és miután a háborúk színhelye épen a Száva melléke volt, mint Appian és Dio Cassius ismeretes előadásából tudjuk, igen természetes, hogy Strabo is, csak annyiban ismerhette a pannonok földjét, a mennyiben az Augusztus irataiban mint az említett háborúk színhelye említették és így nem is várhatjuk a geographustól, hogy földrajzi ismeretei a Száván túl is terjedjenek.

¹⁾ L. a térképet Mommsen C. J. L. III. k.-éhez.

Mindazonáltal tekintetbe véve azt, hogy Str. a breukokat és andizeteket a pannonokhoz számítja, képesek leszünk, ezen törzsekről külön szólva, e nép területét éjszak felé pontosabban kijelölni, mint a geographus.

A breukokat az ó kornak másik nagy geographusa, Ptolemæos is említi, mint az Alsó-Pannoniában lakó törzsek egyikét (II 15 [16], 8.), ámbár a nélkül, hogy tökéletes pontossággal meghatározná lakhelyét, de mindazonáltal úgy, hogy legalább körülbelől ki lehet jelölnünk azt. Mert Ptolemæos a pannoniai törzseket kétfelé osztva, nyugoti és keleti törzsekre, a nyugotiak között déli Pannoniába helyezi el a breukokat, vagy mostani kifejezést használva azt mondhatjuk, hogy a breukok Alsó-Pannoniának délnyugoti részében laktak. Ugyancsak Ptolemæos adatai segítségével megállapíthatjuk Alsó-Pannoniának déli és nyugoti határát is. A két Pannoniát elválasztja egymástól azon vonal, mely az Arabona (Rába) torkolatát, tehát Győr táját, éjszak-déli irányban metszi,¹⁾ és e vonal Párishez a keleti hosszúság körülbelől $15^{\circ} 18'$ -nyi lévén, a Szávát a tótországi Orljava és a boszniai Verbász torkolatai között metszi. Alsó-Pannonia déli határa pedig azon parallel vonal, mely a Száva torkolatán megy keresztül, a mi körülbelől az éjszaki szélesség $44^{\circ} 51'$ -nyi vonalának felel meg. Ezekből kiindulva a breukok lakhelyét a mai Tótország nyugoti részében, körülbelől Daruvártól Djakovárig kell keresnünk és tekintetve azt, hogy ezek a pannon törzsek között kiváló állást foglaltak el, a mi abból is kitűnik, hogy ama veszedelmes forradalomnak ők voltak indítói²⁾ és hogy a római segédcapatokhoz ők később is szolgáltatták contingensöket,³⁾ fel kell tennünk, hogy legalább a Száva és Dráva közét foglalták el és így Str. szerint is, a pannon népek éjszaki határát, ha ő nem tudja is, legalább is a Drávánál kell keresnünk.

De azt hiszem, hogy még a Dráván is bizvást átmehetünk,

¹⁾ II, 14 (15), 1. Magától értetik, hogy Ptolemæosnak a szélességre és hosszúságra vonatkozó számbeli adatai nem használhatók.

²⁾ Dio Cass. LV. 29 kk. ff.

³⁾ Mommsen C. J. I. III. 2. számos felirat.

Str. tiltakozása daczára, épen az ő szavain indulva. Mert nála még egy oly törzs neve említettik, mely más adatok alapján nem csak hogy a Száván, hanem a Dráván is túl lakott, ez az andizetios-ok törzse, mely Pliniusnál más pannoniai népekkel együtt «Andizetes»-nek neveztetik (III 25). Ezen író szerint e törzs a Dráva mellett lakott, a *Serretes*, *Serapilli* és *Jasi* után és mintán látni való, hogy Plinius a népek felsorolásában a Dráva folyását követi, bizonyos, hogy az «Andizetes» a «Jasi»-hoz keletre laktak. Tudva van pedig, hogy e néptől vette nevét az Aquæ Jasiæ (a mai Toplica, Varasdhoz délkeletre), mely a Drávától nem messze volt, lakhelyét tehát a Dráva partján Toplica táján találjuk, és keletre ehhez, valamint a breukokhoz éjszakra, kell keresnünk az Andizetes törzsét, tehát Somogyban és Baranya nyugoti részében. Ezt nézetem szerint Ptolemæos is bizonyítja (i. h.), ki mint a breukok éjszaki szomszédjait egy «Andiantes» nevű törzset említ, és habár e névnek csakis első két szótága, «andi-» felel meg tökéletesen ama törzs nevének, melyről szó van, mégis azonosnak tartjuk az «Andiantes» és «Andizetes» törzset, már csak azért is, mert minden körülmény arra mutat, hogy egy helyen kell mindkettőt keresnünk.

Így tehát Strabóból, ha nézete ellenére is, bebizonyítottuk, hogy a pannon néptörzsek nem csak a Dráváig, hanem még ezen túl is, talán a Balaton vidékéig terjedtek.

De nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy az andizetek mellett kelet felé is pannon származású törzsek laktak, mert Ptolemæos szerint Alsó-Pannonia keleti részében, tehát a Dunáig, két kelta származású nép lakott, az araviskok és a skordiskok. Az első a pannonokkal valószínűleg határosak voltak, az utóbbiakról pedig tudva azt, hogy a pannon népek *keleti* szomszédjai voltak, azért tüzetesebben akarunk róluk szólni.

Ismeretes dolog, hogy már a nép neve is elárulja kelta származását,¹⁾ miután az «isk» képző csak a keltáknál, ezeknél pedig sűrűen fordul elő; de arra is figyelemmel kell lennünk,

¹⁾ V. ö. Str. VII, 13, 2. . . τὰ Κελτικὰ, οἷ τε Βόττι καὶ Σκορδίσκοι: . . .

hogy más neve is volt e népnek t. i. *skordistok*, valamint a hasonló származásu tauriskok is tauristoknak is nevezettek.¹⁾ Már a hasonlóság a két név képzőjében arra enged következtetnünk, hogy az «isk» és «ist» szótagot aligha lehet másra vissza vezetni, mint dialektusi eltérésre. De a tauriskok nevét a még mai nap is használatban lévő «Tauern» névből származtatják, melyek a noricum alpesek lakosainál a hegyek magaslatait jelenti,²⁾ és így a skordiskok neve is a scordusból származnék. De hogy mi legyen ez a «scordus» szó és mit jelentsen, arról nem szól Forbiger, pedig ezt kellene tudnunk. Csak nem gondol a Scardus (Sar dagh)-ra? Igaz, hogy a Scardus felé terjeszkedtek a skordiskok, de hogy ezen hegységtől, melyet aligha lakhattak, nevöket vették volna, az tökéletes lehetetlenség.

E nép régibb történetére nézve Trogus Pompejus (Justinus kivonatában) arról tudósít, hogy azon gallok, kiknek a Delphoi elleni vállalat nem sikerült, Brennos vezéröket elvesztvén, részint Európában, részint Ázsiában hontalanul bolyongtak.³⁾ Ezért azon az uton a melyen jöttek, régi hazájukba vissza akartak térni. Ezeknek egy része pedig a Danubius és Savus egybefolyásánál letelepedtek és magokat skordiskoknak nevezték.⁴⁾ Hozzá vehetjük meg azt is, hogy ezek azon gallokhoz tartoztak, kik egy része 388-ban, tehát egy századdal elébb, Rómát elpusztították, másrészt azonban Illyriába betörték és a pannonokat legyőzvé Pannoniában letelepedtek,⁵⁾ ámbár úgy látszik

¹⁾ Str. VII, 3, 2: τοὺς δὲ Σκορδίσκους ἔνιοι Σκορδίτας καλοῦσι καὶ τοὺς Ταυρίσκους δὲ Αἰγυρίσκους καὶ Ταυρίτας φασί.

²⁾ Forbiger i. h. 325. l. 58. j.

³⁾ Kr. e. 280—79-ben. V. ö. Paus. I. 4, 1—5. Droysen, Gesch. d. Hellen. II, 2, 340 köv. ll.

⁴⁾ Iust. XXXII 3, 9. Namque Galli, bello adversus Delphos infeliciter gesto, . . . amisso Brenno duce, pars in Asiam, pars in Thraciam exterres fugerent. Inde per eadem vestigia, qua venerant, antiquam patriam repetivere. Ex his manus quaedam in confluenta Danubii et Savi consedit, Scordiscasque se appellare voluit. V. ö. Paus. i. h.

⁵⁾ Just. XXIV, 4, 2: ex his (Gallia) portio in Italia consedit, quae et urbem Romam captam incendit; et portio Illyricus sinus . . . penetravit et in Pannonia consedit. . . ibi domitis Pannoniis . . . bella geserunt.

hogy itt nem csupán csak a skordiskokról, hanem még más Pannoniában lakó népekről is van szó. — E népek eredeti hazáját illetőleg Appianból azt tudjuk meg, hogy elindulásuk előtt a Rajna mellett laktak.¹⁾

Mihelyt a rómaiak éjszaki Illyria belsejébe nyomulnak, azonnal összeütköznek a skordiskokkal; 114. Kr. e. megverik M. Porcius Catot, két év múlva M. Livius Drusus szerencsésen harcol ellenök,²⁾ de még sem szoríthatta őket engedelmességre, mert 110-ben újra szemben állnak a rómaiakkal, a midőn Minicius Rufus Thrakiába akar nyomulni; ez azonban annyira megveri őket, hogy triumphust is tarthatott e győzelem miatt.³⁾

Azon körülmény, hogy a Thrakiába nyomuló Minicius Rufus a skordiskokkal megütközik, arra enged következtetni, hogy ezek amaz időben (110 Kr. e.) már nem csak azon területet tartották elfoglalva, melyben Justinus szerint letelepedtek volt, hanem hogy akkor már a Száván átmenve e folyó és a Duna jobb partján foglaltak földet, a mint hogy egyáltalában nagyon harcias és terjeszkedni vágyó népnek ismeri az ókor,⁴⁾ és így érthetjük, hogy miképen találkozhatott velök Rufus Thrakiába való útjában. E feltevésünk bizonyítékot talál abban is, a mit Str. későbbi, de a római hódoltságot megelőző időre nézve, lakhelyökről mond.

Strabo szerint az Istros mellett laktak és pedig két részre oszolva, az egyik rész nagy skordiskoknak, a másik kis skordiskoknak nevezetik, amazok két nagy, az Istrosba ömlő folyó között lagnak, t. i. a Noaros, mely Segistike mellett folyik és a Margos között, melyet némelyek Bargosnak neveznek; a kis skordiskok ezen folyón túl laktak és a triballok és mysokkal érintkeznek.⁵⁾ Ezen adatok nyomán körül-

¹⁾ App. Celt. 2, 1: ἀνίσταται μοῖρα Κελτῶν τῶν ἀμφὶ τὴν Πάγον . .

²⁾ Liv. epit. 63.

³⁾ Liv. epit. 65. — Vell. Pat. II, 8, 3: per eadem tempora clarus, eius Minucii, qui porticus, quae hodieque celebres sunt, molitus est, ex Scordiscis triumphus fuit.

⁴⁾ V. ö. Str. VII, 5, 2.

⁵⁾ Str. VII 5, 12.

belül meghatározhatjuk ugyan e nép lakhelyét, de előbb azt kell figyelembe vennünk, hogy az idézett szavakban ismét azon tévedés mutatkozik, melyről már feljebb szólottunk (12. l.) az t. i. hogy Segestike a Noaros, azaz a Mur mellett fekszik. E név helyébe egyszerűen a Száva nevét kell helyettesíteni és ezért arról sem lehet kétség, hogy máshol is, hol Str. azt állítja, hogy a Noaros a skordiskok földjén ömlik az Istrosba. «Noaros» csak «Saos» helyett állhat. A nagy skordiskok tehát azon földön laktak, melynek keleti határát a Margos (Morava) képezte, éjszaki határát pedig a Száva folyó, és ha a térképen ezen területet nézzük, akkor a mai Szerbia nyugoti része esik bele a Drináig; de ezen a folyón túl is kereshetjük a skordiskokat, miután oly törzsre, mely csakis a Drina és Morava közti vidéket foglalja el, nem illenék azon elnevezés, hogy «nagy». A Drina bal partja pedig, mint későbbben lesz alkalmunk kimutatni, Str. idejében már a pannonok birtokában volt. Ugyanezen nagy skordiskok azonban a Duna bal partján is laktak, a mit Str. azon adata bizonyít, hogy a Parisos folyó, mely mint tudva van, a mai Tiszának felel meg, a skordiskok földjén szakad az Istrosba; ¹⁾ e szavakat pedig csakis úgy lehet magyarázni, hogy a Parisos ama nép területén keresztül veszi útját; arra nézve, hogy meddig terjedt azoknak lakhelye a Duna bal partján, nem nyerünk semmi tudósítást Str.-ból, sőt úgy látszik, hogy az ő idejében már meg lévén törve ez a nép, a dákok előtt hátrált, kiknek határa nyugot felé ugyan a Parisos volt, de a melyen igen sűrűn átkelve, a szomszéd boiokat és tauriskokat és bizonyosan a skordiskokat is, ha nevék nincs is említve, sanyargatták.

A kis skordiskok lakhelyét csak annyiban határozhatjuk meg, hogy nyugoti határukat, a Margost (Morava), ismerjük; hogy kelet felé a triballok és mysok irányában meddig terjedtek, azt nem tudjuk, mivel e két nép akkori határát pontosan nem határozhatjuk meg.

A skordiskok hajdani hatalmát mutatja azon körülmény,

¹⁾ VII 5, 2: ῥέοντος (τοῦ Παρισίου) ἀπὸ τῶν ὄρων ἐπὶ τὸν Ἰστρον κατὰ τοὺς Σκορδίσκους . . .

hogy ez a nép régebben az illyrok, paionok és thrákok hegyeiig terjedt. ¹⁾ Akár hogyan képzelte Str. e hegységeket, annyi bizonyos, hogy szerinte a skordiskok, ha a Margos (Morava) völgyét tekintjük, mely a nagyobb és kisebb skordiskokat egymástól elválasztotta, ezen folyó mellett legalább is forrásáig laktak, illetőleg uralkodtak; mert Str. szerint az Axios és Strymon forrásai a paionok területén vannak, ²⁾ tehát körülbelül ott, hol ma Szerbia, Bolgárország, keleti Rumélia és Albánia összeér. Ha még hozzá vesszük azt is, hogy ehhez keletre és nyugatra is terjeszkedtek a skordiskok, akkor csakugyan el kell ismerni, hogy e nép annak idejében a Balkán félsziget népei között tekintélyes államot alkotott, mely még akkor is fennállott, midőn a rómaiak, mint alább láttuk, a félsziget éjszak-nyugoti részéből Thrakiába akartak nyomulni. E hatalmi állásból magyarázhatjuk azt is, hogy Perseus makedon király (179—168 K. e.) a rómaiak ellen indítandó háború esetére a skordiskokkal köt szövetséget; ³⁾ és ez azt mutatja, hogy a Kr. előtti második század kezdetén már hatalmuk tetőpontján állottak. Egyhamar nem is veszítették el tekintélyüket és uralmuk húzamosabb időn keresztül tartott, míg nem a szomszéd triballokkal háborúba keveredtek, melyben ugyan győztek és ellenfeleiket arra kényszerítették, hogy a Dunán át a getákhoz meneküljenek, de ez a háború őket is annyira gyengítette, hogy a rómaiak által könnyen törött meg e nép, ⁴⁾ úgy hogy területének legnagyobb részét elvesztette és csaknem végkép tönkre ment. ⁵⁾

De azt kell tudnunk, hogy Str. idejében mely területen laktak, ha a pannonok keleti határát meg akarjuk állapítani, —

¹⁾ VII 5, 12: ἐπὶ τοσοῦτον δ' ἠρέθησαν, ὥστε καὶ μέχρι τῶν Ἰλλυρικῶν καὶ τῶν Παιονικῶν καὶ Θρακίῶν προήλθον ὁρῶν.

²⁾ VII fr. 36: οὐ μόνον δ' ὁ Ἄξιός ἐκ Παίωνων ἔχει τὴν ῥύσιν, ἀλλὰ καὶ ὁ Στρομών.

³⁾ Just. XXXII 3, 5.

⁴⁾ Str. VII 5, 11: καὶ τοὺς Σκορδίσκους αὐτοὺς κατεπολέμησεν πολὺν χρόνον ἰσχύσαντες.

⁵⁾ VII 5, 6. Appian Illyr. 3.

pedig csupán csak ezen író után indulva, nem érünk ezélt. Legfeljebb annyit tehetnénk, hogy a skordiskok keleti szomszédjait, a triballokat vesszük tekintetbe, de miután ezek lakhelyét sem lehet pontosan meghatározni, ez is felesleges dolog. Meg kell tehát abban nyugodnunk, hogy a Margost (Moravát) vesszük fel határvonalnak, de csak úgy, ha felteszük, hogy az egész nép együttvéve a kis-skordiskok földjére szorítottatott, a mi már annál inkább is hihető, mivel a triballok végkép el lévén gyöngítve, azoknak nem tudtak ellentállni, hanem előlük kelet felé menekültek.

A skordiskok lakhelyére nézve még Pliniusnál és Ptolemæosnál találhatunk egynehány adatot, melyről feltehetjük, hogy ezen írók korára vonatkozik. Az első író Pannonia népeit felsorolván, említi a skordiskokat, mint a kik a Claudius hegység déli lejtőin laknak¹⁾ és ezen adat úgy magyaráztatik, hogy a mons Claudius az egész tótországi hegyvonalat jelenti, annál is inkább, mivel ennek túlsó lejtőin a tauriskok telepedtek le,²⁾ t. i. ott, hol a slavoniai hegyek a juliai alpesekkel függenek össze. Szorosan véve Plinius szavait, azok csak annyit jelenthetnek, hogy a skordiskok a Száva és Duna közötti sarokban laktak, — tehát épen ott, a hol, mint feljebb (449. l.) láttuk, eleitől fogva le voltak telepedve; arra gondolni sem lehet, hogy e nép a Szávához délre is terjeszkedett, mert ez esetben Plinius nem mondhatta volna, hogy in fronti montis Claudii laknak, a boszniai és szerbiai hegységről ily szavakban nem lehet beszélni.³⁾ Továbbá Ptolemæos Alsó-Pannoniának népeit felsorolván, a skordiskokat e tartomány délkeleti részében ismeri.⁴⁾ Miután tudva van, hogy Pannonia déli határa a Szávához délre esett, habár nem lehet azt pontosan kijelölni,⁵⁾ azért

¹⁾ 3, 25, 147: mons Claudius, cuius in fronte Scordisci.

²⁾ Kaemmel, O. Die Anfänge deutschen Lebens in Oesterreich, I. 307. l.

³⁾ Máskép fogja fel e szavakat Kaemmel i. h.

⁴⁾ II 14, 2: ἐν δὲ τοῖς ἀνατολικοῖς ἀρκτικώτατοι μὲν Ἀραβῖσσοι, μεσημβρινώτεροι δὲ Σκορδίσσοι.

⁵⁾ L. a térképet Mommsen C. I. L. III. 2. végén.

szorosan véve Ptolemæos e szavait, annyit meg kell engednünk, hogy a skordiskok a Szávához délre is, a Moravához nyugotra is laktak e geographus idejében.

De ezeket is tekintetbe véve sem vagyunk képesek a skordiskok lakhelyének határát a pannonok felől pontosan avagy csak megközelítőleg is megállapítani, és így azt sem határozhatjuk meg, hogy meddig terjeszkedtek a pannonok felé; ennél fogva más eszközök kell keresnünk, mely biztosabban célhoz vezet. Ilyen eszköznek használhatunk két római feliratot, mely mindkettő a mai Spalato-ban létezik és két pannon népre vonatkozik. Ez a két felirat pedig ama törzsek Salonához való távolságára vonatkozik és az egyikből megtudjuk, hogy a ditionok, egy pannon törzs, Salonához 176 római mértföldnyire laknak, a másik azt mutatja, hogy a daesitiatek, hasonlóképen egy pannon törzs, 156 római mértföldnyi távolságra Salonához egy castellumot birtak, melyhez 19—20-ban Kr. u. egy út készült.¹⁾ Most már tudva azt, hogy körülbelül 5 római mértföld felel meg egy földrajzi mértföldnek, a ditionokat 35, a daesitiateket 31 mértföldnyi távolságban kereshetjük Salonához. Egyenes irányban e várostól kelet felé menve először 31 mértföldnyi távolságban a mai Bosznia és Szerbia határához, a Drina folyóhoz jutunk és pedig Bosna Serai (Serajovo)-n túl Baina Basta tájára, a másik adat pedig csaknem a Drina torkolatáig vezet; ott kellene a daesitiateket, itt a ditionokat keresni. De tekintetbe kell vennünk, hogy az út iránya épenséggel nem lehetett az ó-korban egyenes, a mint hogy mai nap is a Spalatóból Bosna Serai-ba vezető út épen a terrain sajátosságánál fogva nagyokat kerülni kénytelen. Ennél fogva egy kissé rövidebbre kell szabni a távolságot és így a daesitiatek castellumát körülbelül Bosna Serai környéken, a ditionokat pedig talán Tuzla vidékén kereshetjük, a mi azonban nem zárja ki azt, hogy mind két törzs csakugyan a Drina partjáig lakott; ezen túl pedig a skordiskok maradványát kereshetjük.

Meg levén most már határozva, ha csak megközelítőleg is, a pannon törzsek éjszaki és keleti határvonala, a nyugoti

¹⁾ Mommsen C. I. L. III 1, 3198. és 3201. sz.

szomszédjai következnének, t. i. az iapodok. E népről is, miután eddigre vonatkozólag igen eltérő nézetek léteznek, bővebben akarunk szólni.

Miután Str. szerint az iapodok közel az Okra hegységhez, illetőleg ennek déli lejtőjéhez, laktak, föltehetjük, hogy e hegység éjszaki határukat képezte, úgy azonban, hogy abból csak déli részét foglalták el.¹⁾ Lakhelyök főrészt azonban az Albia hegység képezte, mely tetemesebben magasabb az Okránál;²⁾ ezen Albia alatt természetesen csak az úgy nevezett Nagyes Kis-Capellát lehet érteni, mely a Karsttól délkeleti irányban terjed. E két hegylánczhoz pedig nyugatra terjed ama fensík, mely a Canale della Morlacca-nál meredek partot képez és bizonyosan az iapodok birtokához tartozott. Hogy meddig terjeszkedtek ezek kelet felé, a pannonok irányában, azt Strabo szavai után indulva nem lehet meghatározni, annyi azonban valószínű, hogy legalább az Albia keleti lejtőit is foglalták el és ezen föltevés alatt az Unnát lehetne határvonalnak tekinteni, vagy a mi egyre megy, Boszniáig lakhattak az iapodok. Ha ezen a részen csak megközelítőleg lehet e nép keleti határáról szólni, annál biztosabban tudjuk, hogy meddig terjeszkedtek dél felé. Strabó szerint az iapodok partjának hossza 1000 stadium, azaz körülbelül 25 mértföld.³⁾ Ezen partot pedig Fiume tájától kell számítani, miután előbb az istriai partról szólt. Ekképen az iapodok Fiumétől kezdve egészen Zara Vecchiáig vagy a Lago di Vranáig lakhattak és déli határuknak körülbelül a Kerkát (Titius) lehet tekinteni. Ezen kevés adatokból legalább általános áttekintést lehet szerzeni az iapodok lakhelyéről; van azonban a geographusnál még egy megjegyzés, mely épen tárgyunkra nézve fontos, de nehezen érthető és ha szószerint vesszük, akkor kelet felé tete-

¹⁾ Str. VII 5, 2: ἡ δὲ Ὀκρα ταπεινότερον μέρος τῶν Ἀλπιῶν ἐστὶ τῶν διατεινομένων μέχρι Ἰαπόδων.

²⁾ Str. u. o.: ἐνθεύτερον δ' ἐξείρεται τὰ ὄρη πάλιν ἐν τοῖς Ἰάποσι καὶ καλεῖται Ἄλβια.

³⁾ Str. VII 5, 4: Ἐξίτης δ' ἐστὶν ὁ Ἰαποδικὸς παράπλους γαλιῶν σταδίων.

mesen terjedne az iapodok földje. Azt olvassuk t. i., hogy ez a nép a pannonokig és az Istrosig ér (i. h.). Ezen szavak után indulva fel kellene tennünk, hogy az iapodok, miután a Száva körül a pannonok földjén, ezekkel együtt nem lakhattak, régebben a Dunáig terjedtek és így legalább Horvátországnak keleti részét és Tótországot is elfoglalták, vagy talán a Dráván is túl mentek és a dunántúli részek Horvát- és Tótország fele eső széleit is birták. Pedig akár milyen feltűnő legyen is ezen adat, aligha lehet azt akár megmászítani, akár nem hitelesnek tartani, már azért sem, miután Str. mint az iapodok határát *folyót* említi, a mi igen sokat nyom a latban. Mert a folyók Str.-nál igen sok esetben említetnek mint határvonalok vagy különben is a népek lakhelyének meghatározása céljából. Épen oly korban, a minőben Str. élt, és a földrajzi ismeretek azon állása mellett, melyet az ő idejében elfoglaltak, fölötte fontosak azon földrajzi adatok, melyek folyókkal vannak összekötve, még akkor is, ha ezeknek irányát hiányosan ismeri. Ennélfogva, ha az író szavait nem akarjuk félremagyarázni, hitelesnek kell tartanunk azon állítását, hogy az iapodok régen a Dunáig laktak. Azt azonban nem lehet tagadni, hogy ezen adat nem egyez azzal, a mit Pliniusból és Ptolemæosból tudunk Pannonia lakosságára nézve, mert ezen írók a Pannoniában lakó törzsek között nem említik a iapodokat, pedig ezek, ha csakugyan a Canale della Morlaccától a Dunáig terjedtek, igen tekintélyes népet képeztek, az ilyet pedig sem Plinius, sem Ptolemæos hallgatással nem mellőzhették. De ezen ellenvetésre azzal lehet felelni, hogy a nevezett két író korában a iapodok mint nép már nem léteztek, a mi csekély maradványuk volt, az a szomszéd népek között eltűnt. Ez annál valószínűbb, mert tudjuk, hogy Augustus e népet végkép tönkre tette.¹⁾ a minek következtében egy néhány évtized mulva tökéletesen elenyészhettek.

Valamint Str. e szavaiból az iapodok végóráira nézve értesülünk, úgy más forrásból, legalább megközelítőleg, megtudjuk, hogy mikor foglalták el az adriai tengerpart északkeleti részét. Erre nézve felvilágosítással szolgál a Skylax neve

¹⁾ Str. i. h.: ἐκπεπονγμένοι δὲ ὑπὸ τοῦ Σεβαστοῦ τελείως.

alatt ismert Periplus,¹⁾ mely Müller K. nézete szerint egy régibb terjedelmesebb műnek kivonata; az eredetije makedoniai Fülöp idejében készült és a kivonat, mint rosz görögsége mutatja, a Kr. utáni harmadik vagy negyedik századból való.²⁾ Bár milyen száraz és rosz nyelvezetű legyen is ezen Periplus, értéke igen nagy már magában véve, de különben is azért, mert szerzője korábbi forrásokat használt fel, csak Graeciát, Makedoniát és Thrakiát írván le saját tapasztalásából ismervén ezeket. A mit az iapodok földjéről tud, annál fontosabb, mert erre vonatkozó adatai legalább Philippos korára, de valószínűleg azonban korábbi időkre vonatkoznak. — Ha most már azt kérdezzük, hogy mit közöl a periplus az iapodokról, akkor a felelet erre az, hogy nem is említi őket, bizonyosan azért, mert nem is ismeri, és ha nem ismerte őket mint parti lakókat, az csak onnan lehet, hogy a Periplus írójának korában még nem laktak az adriai tenger partján, hogy csak a későbbi időkben kerestek a tenger mellett új hazát. A Periplus az istriai part után a libyrnokat említi, mint a kik két napi hajón teendő út hosszában foglalják el a partot és több várossal bírnak.³⁾ E szerint a libyrnok körülbelül azon egész területet foglalják el, melyet későbbben az iapodok.⁴⁾ Valószínű azonban, hogy nem sokkal a Periplus megírása után, vagy talán éppen ezen időben, történt, hogy az az iapodok, bizonyosan éjszak vagy éjszaknyugot felől jöttek a libyrnok földjére, és miután ezt elfoglalták, sőt talán még ezen túl is terjeszkedtek, föltehetjük, hogy ama népet végkép leigázták vagy dél felé szorították. Str. legalább mind a kettőre enged

¹⁾ Legújabb kiadás Müller K.-tól, a *Geographi Graeci Minores* I. kötetében.

²⁾ Müller, i. h. XLIX. l.: *Reducimur itaque ad sententiam saepius iam significatam, ex qua periplum postremis annis Philippi auctor edidit... Hoc opus sero demum, tertio vel quarto, ut suspicor, post Christum saeculo, in maclentum negligenter redactum est compendium...*

³⁾ Periplus 21: *Μετὰ δὲ Ἰστρουσ Αἰθιοῦνοι εἰσι ἕθνος... Παράπλους τῆς Αἰθιοπιδος χώρας ἡμερῶν δύο.*

⁴⁾ Egy egy napi hajózást 500—700 stadiumra becsültek a régiek, így a két napi út, melyről a szövegben van szó, megfelelne az ezer stadiumnak, mely Str.-nál említetik.

következtetni, mert szerinte az iapodok vegyes nép,¹⁾ melynek egyik alkatrésze az illyrek, másrészt pedig az iapodokhoz délre ismeri a libyrnokat, kik szerinte Skardon (a mai Skardona) városáig terjednek.²⁾ E foglalás ideje abból határozható meg, a mit egyáltalában a kelták vándorlásairól és az adriai tenger partján való letelepedéséről tudunk, a mely mint tudva van, azon pusztítással függ össze, melyeket a gallok Rómában valamint egyebütt is Itáliában véghez vittek. Mert a mint Str. fentidézett szavaiból látszik, az iapodok másik alkatrésze a gallok voltak, és ezek a Kr. előtti 4-ik század közepe előtt nem is juthattak a liburnok földjére, sőt mint Skylax hallgatásából látszik, akkor még nem is értek az adriai tengerhez. Van azonban Arriannál egy igen érdekes és teljesen megbízható adat, melyet ezen író Alexandros kortársának és hadvezérének, Ptolemæos Lagi művéből vett és mely nézetünk szerint másra nem vonatkozhatik mint az iapodokra. Arrianos azt írja, hogy miután Alexandros a triballokat és getákat legyőzte, a többek közt a jóniai tenger partján lakó kelták is követséget küldtek hozzá, hogy vele barátságot kössenek.³⁾ Ugyan ezen eseményt Strabo is említi, ki meg is nevezi Ptolemæost mint forrását, csak hogy nem a jóniai, hanem pontosabban az adriai tengerpart lakosainak nevezi ama keltákat.⁴⁾ Ezek pedig nem lehettek azon boiok és senonok, kik Italia keleti partján laktak, mert ezeknek semmi közük nem volt azon hódításokhoz, melyeket Alexandros a Duna mentében tett; hanem mindenesetre csak olyanok, kik a király hadi tettei által arra érezték magokat indíttatva, hogy barátságát keressék, erre pedig az adriai tengeren túl lákó népeknek nem volt szükségök. Ezen névtelen kelták csak az adriai tengernek keleti partján lakhattak, és miután az iapodokhoz délre semmiféle kelta népet nem ismerünk, de ha ismer-

¹⁾ IV 6, 10: ἐπίμικτον Ἰλλυριοῖς καὶ Κελτοῖς ἔθνος.

²⁾ VII 5, 4: ἐν δὲ τῇ παραπλῆ . . . Σκάρδων, Λιβυρνή πόλις.

³⁾ Arrian Anab. Alex. I 4, 6. 7.

⁴⁾ Str. VII 3, 8: Φησὶ δὲ Πτολεμαῖος ὁ κατὰ ταυτὴν τὴν στρατείαν συμμίζειν τῷ Ἀλεξάνδρῳ Κελτοὺς τοὺς περὶ τὸν Ἀδριανὸν φιλίας καὶ ξενίας χάριν. . .

nék is, az távolabb esnek a Dunához és triballokhoz mint az iapodok, ama küldöttséget menesztő kelták csak az iapodok lehettek. E mellett még az is bizonyít, hogy a triballok, mint máshol ki fogjuk mutatni, Alexandros idejében az iapodok szomszédjai voltak és így annál inkább érthető, hogy mi oknál fogva keresték ezek a király barátságát.

Azt hiszem, hogy ezen ptolemaeosi hely alapján az iapodok letelepedésének idejét, legalább megközelítőleg, meghatározhatjuk, ha Ptolemæos nem említi is e nép nevét. Feltehetjük, hogy a bevándorlás az adriai tenger partjaira Fülöp halála előtt történt. Igaz, hogy a Periplus e király utolsó évében szerkesztett és hogy az iapodok általa történt mellőzéséből az látszik kitűnni, hogy még akkor nem szabad az iapodokat a Canale della Morlacca partjain keresni, de miután a Periplus szerzője régebbi forrásokat használt, ennek műve nem azon állapotokat tökrözteti vissza, melyek Fülöp halála idejében léteztek a Periplus által leírt tengerpartokon, hanem elébbeni állapotokat, melyeknek idejét azonban pontosan nem lehet megállapítani.

E letelepedés eredménye nem lehetett az, hogy az előbbeni lakosok, a liburnok, végkép eltűntek vagy hátráltak a hódítók elől; mert Str., vagy talán helyesebben Augustus császár, kinek iratait amaz felhasználta, ama népről egy néhány igen rövid, de jellemző és azért igen fontos dolgokat közöl. Az első, a mit ki kell emelnünk, abból áll, hogy az iapodokat «vegyes» népnek nevezi,¹⁾ mint már feljebb láttuk, melynek egyik alkotórésze illyr származású, másik kelta. Ez csak annyit jelent, hogy a hódító kelták mellett a liburnok megtartották nemzetiségüket, nyelvöket és szokásaikat, a mi már azért is valószínű, mert a liburnok mint harczias és tengeri kalózkodás által edzett nép egykönnyen meg nem hajolt egy kelta törzs előtt. Lehetne ugyan még az iránt is hozzávetőleg nyilatkoznunk, hogy milyen lehetett a viszony a két nép között, e helyett czélszerűbb lesz arra utalni, hogy az iapodok fegyverzete kelta eredetű,²⁾ minek magyarázatára leginkább Polybiosra

¹⁾ Str. IV 6, 10.

²⁾ Str. VII 5, 5: ὁ δὲ ὀπλισμὸς Κελτικὸς.

utaljuk az olvasót.¹⁾ E fegyverzetet, úgy látszik, a liburnok is használták, tehát e részben tanultak a győzőktől; másrészt pedig ezek vették fel ama közös illyr és thrák szokást, a testnek pettyekkel való befestését.²⁾

Némi felvilágosítást nyújt Appianos ama adata is, hogy az iapodok Alpeseken inneni és Alpeseken túliakra osztottak, kik közül az elsők könnyebben meghajoltak a rómaiak előtt mint az utóbbiak; amazok közül pedig több nép neve említetik, t. i. a moentinok, auendeaták és arupinok, a nélkül azonban, hogy lakhelyök közelebről meghatározhatnák. Az Alpeseken túl lakók pedig azon népekhez tartoznak, kik más illyr népekkel együtt Augustusnak sok bajt okoztak.³⁾ —

Miután a pannonok keleti és nyugoti, valamint éjszaki határát, a mennyire lehetett, megállapítottuk, hátra van még a déli határvonal, melyet szintén Str. adatai nyomán ki fogjuk jelölni. A dalmaták az elsők, kikkel ez irányban találkozunk, mert Dalmatiáig terjednek a pannonok.⁴⁾ Nem lehet szándékunk e népről bővebben szólnunk, mint elébb az iapodok és skordiskoknál tettünk; sokkal ismeretesebbek a dalmaták, hogyszem e helyen velök közelebről foglalkozni szükségünk volna, itt csak földrajzi kiterjedéséről kell szólnunk.

Feljebb láttuk, hogy az iapodok Str. szerint a tengerparton körülbelül a mai Zara Vecchiáig terjedtek; utánok következtek a tengerparton a libyrnok, 1500 stadiumnyi kiterjedésben, tehát körülbelől 38 geogr. mtf. távolságra, a mi Zara Vecchiától legalább Ragusáig terjed. Ebben bennfoglaltatik azonban a dalmátok partja is, kiknek kikötő helye Salona (VII 5, 4. 5.); arról azonban, hogy meddig értek a dalmaták délfelé, nem szól semmit Str.; éjszak felé sem mondja meg a határt, de azt említi, hogy Skardon libyrniai város (ma is Skardona a neve), továbbá hogy Andetrion már a dalmaták egyik erődje, ez pedig a mai Muč táján volt Skardonhoz keletre, és így e két város között lehetett a libyr-

¹⁾ Polyb. II. 30.

²⁾ κατάστικτοι δ' ὁμοίως τοῖς ἄλλοις Ἰλλυριοῖς καὶ Θραξί.

³⁾ App. Illyr. 16.

⁴⁾ VII 5, 3: διατείνει μέχρι Δαλματίας.

nok és dalmaták közti határ, mely innen keleti irányban egészen Delmionig, melytől úgy látszik a nép nevét vette, huzódott, ez pedig a mai Trilj helyen volt a Četina partján, mely folyóról Strabo, a nélkül hogy régi nevét, — Tilurius — emlitené, azt jegyzi meg, hogy rajta az áruk a dalmatákig szállítatnak (i. h.). Ugyancsak a dalmaták földjén van, de a nevezett városokhoz délkeletre az Adrios hegység, mely Kiepert szerint dél felé való nyujtványa az Albion hegyeknek,¹⁾ melyekről elébb volt szó, Forbiger szerint a dinari Alpesek és Monténegro,²⁾ Müller pedig csak ez utóbbira gondol.³⁾ Útmutatónkul Str. azon megjegyzése szolgálhat, hogy Adrios hegység után a Naron (Narenta) következik (VII 5, 5.), mit tekintetbe véve, amaz Adrios hegység nem lehet a Črna Gora, hanem csakis a Dinara hegység vagy dinari Alpesek, melyeknek keleti lejtője egyaránt a dalmaták által volt elfoglalva. Miután, mint későbbben fogjuk látni, a Narenta mellett más illyriai népek is említettnek, e folyót a dalmaták déli határának kell mondanunk.

Ezeket tekintetbe véve a pannonokról, kiknek közvetlen szomszédai a dalmaták voltak, annyit tudhatunk, hogy ők délnyugot felé a mai Bosznia és Hercegovina azon részeit lakták, melyek e két tartománynak a dinari Alpesek gerinczén végig huzódó nyugoti határát alig érintették, hanem legfeljebb ezen alpesek keleti aljáig terjedtek.

Hogy dél felé csakugyan eddig keresendők a pannonok, mutatja azon körülmény is, hogy az ardioeok is mint a pannonok szomszédjai említettnek,⁴⁾ ezekről pedig tudjuk, hogy a Naron (Narenta) körül laktak (VII 5, 5.). Eleinte úgy látszik e folyó torkolata körül éltek, de későbbben tengeri rablás miatt a rómaiak által a parttól befelé üzettek, a Naron mentében fölfelé, melynek felső folyása körül a mai Konjica táján sós for-

¹⁾ Alte Geogr. 354. l.

²⁾ Alte Geogr. von Europa 553. l.

³⁾ Index Strabo párisi kiadásához.

⁴⁾ VII 5, 10: ὀροπέδια δ' ἐστὶ ταῦτα, ἃ κατέχουσιν οἱ Παννόνιοι, πρὸς νότον μὲν μέχρι Δαλματίας καὶ Ἀρδιαίων διατείνοντα, és az előbb id. h. ἃ διατείνετ μέχρι Δαλματίας, τριεὶ δὲ τι καὶ Ἀρδιαίων.

rások vannak és ezek miatt a szomszéd autariatákkal sok ízben háborúba keveredtek.¹⁾ Ebből az következnek, hogy a pannonok nem értek le egészen a Naron középfolyásáig vagy legalább a közelében lévő forrásokig, hanem csak felső folyásáig. Ehhez azonban még hozzá kell tennünk azt is, hogy Strabo szövegében egy megjegyzés van, mely azt mutatja, hogy az adriai tenger sarkától délfelé huzódó hegyes vidék, le egészen a rhizoni öbölíig és az ardiaiok földjéig, a tenger és a pannonok közé esik.²⁾ E szavakat csak úgy lehet értelmezni, hogy az adriai tenger partján délfelé huzódó hegylánczok, nevezetesen a Nagy- és Kis-Kapella, a Plisevica és Velebit planina, a Vraisi Vestli planina, a Prolog, a Tusnica, Varda, Velez, Dobrava, Gradina és Drinji planina, végre a Vlahov brjeg, mind nyugot felé határolták a pannonokat és hogy ezek felé egészen a Bocche di Cattaróig terjedtek. Miután pedig épen Strabóból ismerünk egy a Narentához délre lakó pannon származásu népet, a pirustákat, kikről későbbben lesz szó, e fönt idézett helynek hitelt kell adnunk, bár milyen feltűnő legyen is, hogy a pannonok oly messzire délfelé terjedtek.

Miután ekképen Strabo adatai alapján megkísértettük körvonalozni azon területet, melyet a pannonok elfoglaltak, szükséges most már, a mennyire lehet, azon egyes törzsek lakhelyét meghatározni, melyek ugyancsak ezen író szerint a pannonokhoz tartoztak. Mielőtt azonban ehhez hozzá fogvánk, arra kell figyelmeztetni az olvasót, hogy ez eddigi fejtegetésekhez képest azon terület nem annyira Pannoniában, mint inkább Illyriában, mely Ptolemæos szerint Dalmatiából és Liburniából állott, kell keresnünk. A második megjegyzés pedig az, hogy Strabo több pannon népet ismert, mint a hányat felsorolt, elhagyván azokat, melyek az ő nézete szerint jelentéktelenek. Végre azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy ha pusztán Strabo után indulnánk, alig lehetne csak egy pannon nép lak-

¹⁾ VII 5, 6. 11. — Kiepert Lehrb. d. alten Geogr. 354. 1. 2. j.

²⁾ VII 5, 3: ἅπαντα δ' ἢ ἀπὸ τοῦ μυχῶ τοῦ Ἀδριαίου παράκρουσα ὄρεινή μέχρι τοῦ Ῥιζονικοῦ κόλπου καὶ τῆς Ἀρδιαίων γῆς, . . . μεταξὺ πίπτουσα τῆς τε θαλάττης καὶ τῶν Παννονίων ἐθνῶν.

helyét is megállapítani, és azért más írók után kell indulnunk, kik majd a magok helyén meg lesznek említve.

Strabo a következő törzseket sorolja fel mint pannon törzseket; *Breukos-ok*, *Audizetios-ok*, *Dition-ok*, *Peirustes-ek*, *Mazaios-ok* és *Daisitiates-ek*.¹⁾

Ezen törzsek között már elébb voltak említve a daisitiatok és ditionek, a breukok és andizetek, úgy hogy mindössze csak a peirusták és mazaiokról kell még szólnunk.

Első sorban említendők a peirusták, kiknek nevét Ptolemæosnál is olvashatjuk «Pirustai» alakban, valamint Liviusnál is (XLV, 26.), hol azon illyriai népekkel együtt soroltatnak fel, melyeknek a rómaiak szabadságot és immunitást adnak. Mind ezen népek Dalmatiához délre, Scodra környékén laktak, mint p. o. a rhizoniták, sőt Epirus határán, mint a taulantiak és ebből azt lehet következtetni, hogy a pirusták is azon a tájon keresendők. Ezen következtetés helyességét mutatja Ptolemæos, ki akkép adja elő a dolgot, hogy a sikuloták alatt, azaz ezekhez délre a dokleaták és pirusták és skirtonok, de ezek már Makedonia felé, laknak. Makedonia éjszakkéleti határát pedig a rómaiak idejében a Skardus (Šar planina) képezte és ennek lejtőin kell a skirtonokat keresnünk. Ebből az is látszik, hogy Ptolemæos éjszaktól délfelé haladva úgy sorolja fel az említett népeket. Ezek között legpontosabban szólhatunk a dokleatákról, mert ezek minden esetre Doclea körül lakván, ettől vették nevüket; e város romjai pedig Duklje név alatt a Duke hegy aljában vannak, a mostanában sokat emlegetett Podgoricához csekély távolságban éjszak felé; ezen a tájon terjeszkedtek tehát a dokleaták. Ha most már déli szomszédjaikat, a peirustokat keressük, ezeket aligha más helyen fogjuk fellelhetni mint Skodrához keletre a Drilon (Drin) körül, az éjszak-albaniai hegység déli lejtőin, természetesen távol a tengerparttól. Ezen adat pedig tökéletesen egyez azzal, a mit feljebb Strabóból idéztünk, hogy t. i. a pannonok a rhizoni öböl irányáig terjed-

¹⁾ VII 5, 3: Ἐθνῶν δ' ἐστὶ τῶν Παννονίων Βρεῦκοι καὶ Ἀνδιζήτιοι καὶ Δαιτίωναες καὶ Περιόστται καὶ Μαζαῖοι καὶ Δαισιτιάται, ὧν Βάτων ἡγεμονίαν, καὶ ἄλλα ἀσημύετρα μικρά. . .

nek délfele és így a pirustákat a pannonok legdélibb ágának tekinthetjük.

Még egy törzs van hátra a Strabónál felsorolt pannon törzsek között, a *mazaiok*, kiket Plinius (III 22.) és Dio Cassius (LV, 32.) dalmát népnek nevez, a nélkül azonban, hogy egyik is lakhelyökre nézve útmutatással szolgálna. Előfordul e név egy dalmátiai feliraton is, melyet a régi Salona közelében találtak és melyet L. Trebius tizenkét éves fiára vonatkozik, kit a sors «*finibus Maezeis*» ragadott ki az élők sorából. Abból kiindulva, hogy a feliratos kö azon helyen állítottatott fel, a hol a gyermek meghalt, azt kellene gondolni, hogy a mazaiok vagy maezeok Salona táján laktak, de e feltevés már csak azért is helytelen, mert Salona és környéke a dalmaták területéhez tartozott. A nevezett fiú tehát, valamint atyja is, nem Salonában halt meg, hol az anyja élt, hanem máshol a mazaiok földjén.

Ekképen a nép lakhelyét csak Ptolemaeos segítségével fogjuk meghatározhatni, kinek adata azt tartalmazza, hogy Liburnia felett nyugot felé a mazaiok laknak.¹⁾ Mint feljebb láttuk (460. l.) a liburniai part hossza 1500 stadium és terjed Zara Vecchiától meg Cattaron is túl délfele, ha ugyan ezen adat helyes. Miután a fenforgó kérdésre nézve elegendő tudnunk, hogy Zara-Vecchiától kezdve liburniai part volt, nem is kell bővebben azzal foglalkoznunk, valjon Strabo száma, mely úgy is a szövegben hiányzik és a későbbi korból származó kivonatban előfordul, hiteles-e vagy sem, hanem kérdezhetjük most azt, hogy Liburniához mely irányban keresendők Ptolemaeos szerint a mazaiok? A felelet, ha Ptol. szövegét vesszük szemügyre, nem igen fog kielégíteni, mert ezen szöveg szerint e népet az adriai tengerben kell keresnünk, miután Liburniához nyugot-felé laknak, a mi ugyan azt is jelenthetné, hogy azok szigetlakók, de ezt aligha akarta Ptolemaeos mondani. Itt tehát a szövegben kell a hibát keresnünk és «nyugot» helyett «kelet»-et olvasni («*ανατολικώτεροι*») és így a Zara-Vecchiától délfele terjedő partvonalat vévén fel alapul, vagyis inkább a vele párhuzamosan húzódó dinarai Alpeket állíthatjuk, hogy a

¹⁾ ὅπερ δὲ τὴν Λιβουρνιακὴν ἀνατολικώτεροι Μαζαῖοι.

mazaiok ezen hegység keleti lejtőit, az ahhoz keletre lévő völgyeket bírták. Miután elébb kimutattuk, hogy az iapodokig terjedtek a pannonok éjszak-nyugot felé, továbbá (26. l.) hogy a ditionok és daesitiatek a Bosnán túl Bosznia keleti részét foglalták el, azt a kérdést vehetjük fel, vajon a mazaiok terjedtek-e annyira éjszak felé, hogy kelet felé nem csak a daesitiatekkel, hanem a ditionokkal is érintkeztek, nyugot felé pedig az iapodokkal? Erre nézve útmutatásul szolgálhat Plinius (i. h.), kinél azt olvassuk, hogy a mazaiok 218 decuriával bírtak, tehát nagyszámú népet képeztek. Feltehetjük tehát, hogy e nép csakugyan az Una, Sanna és Verbász völgyeit, valamint a köztök lévő hegységeket is foglalta el, lefelé egészen a Narentáig, mely folyó táján, mint elébb (33. l.) láttuk, más népek laktak.¹⁾

Kisértsük meg most már miadazt összefoglalni, a mit eddig a pannon népek lakhelyére nézve kimutattunk. E szerint az éjszaki határt nem a Száva képezte, mint Strabo állítja, s nem a Dráva, hanem Somogy és Baranya déli része. Nyugot felé a pannonok a tengertől el voltak zárva, azon hegylánczok által, melyeket feljebb (34. l.) felsoroltunk, úgy hogy a határvonal ezen hegységekkel párhuzamosan a Nagy Capella keleti lejtőitől délkeleti irányban a Skutari tóig terjedt. Keletfelől pedig legalább a Drináig, ha nem azon túl, laktak a pannonok és ennek felső folyásától déli irányban egy vonalat húzva újra a Skutari tóig jutunk. Az ekkép leírt terület magába foglalja Boszniát a Novibazári vilajet kivételével, a Herczegovinát, Montenegrót mostani kiterjedésében és végre éjszaki Albániának egy részét az albán Drináig.

Ha azonban Plinius és Ptolemæos ezen területre vonatkozó adatait tekintetbe vesszük, akkor nem csak a nevezett törzseket találjuk rajta, hanem még több más népet is. Azt úgy is tudjuk Strabóból, hogy több volt a pannon törzs, mint a hányat ő felsorol; ő nem tartotta érdemesnek a többi «jelentékelen» törzset is megnevezni. E két körülményt szem előtt tartva, azt kérdezhetjük, vajon a Pliniusnál és Ptolemæosnál

¹⁾ V. ö. Tomaschek, i. h. 51. l.

említett nevek, — későbbben majd fel lesznek sorolva — megfelelnek-e azoknak, melyeket Strabo ismert, de elhallgatott. Megfordítva is lehet e kérdést felvetni, úgy t. i. vajlon ezen népek, melyeket a nevezett két író mint a pannonok területén lakókat ismer, pannon népeknek tekinthetők-e vagy sem?

A Pliniusnál előforduló Decuni és Sardiates, kiknek Salona volt a főhely, a Cerauni, Daorizi, Docleatæ, Deretini, Deremistæ, Dindari, Glinditiones, Melcomani, Naresii, Scirtari, Siculotæ és Vardæi, valamint az Ozuæi, Partheni, Hemasini, Arthitæ, Armistæ, kiknek politikai középpontja Narona volt, és a kik e szerint azon területen laktak, melyet Strabo a pannonoknak tulajdonít, pannonok voltak-e vagy sem? Továbbá a Ptolemæosnál a pannon népekkel együtt és között említett Derrhiopes, Derrhioi, Dindarioi, Keraunioi, Daurisioi, Melkomenioi, Vardaioi, Narensioi, Sardiotali, Sikolotai. Dokleatai és Skirtones, azon pannonokhoz tartoznak-e, kiket Strabo után feljebb felsoroltunk?

Hogy e kérdésre a feleletet megkísérthessük, mindenek előtt figyelembe kell venni, hogy egyrészt Strabo, másrészt Plinius és Ptolemæos különböző álláspontot foglalnak el. A geographus a nevezett törzsek nemzetiségéről szól, és nemzetiségi szempontból a «pannon» nevezet alatt foglalja össze őket, habár csak csekély részük lakott Pannoniában; Plinius és Ptolemæos pedig a Dalmatiában, illetőleg Illyriában lakó népeket sorolják fel, nem tekintve azoknak nemzetiségét; mind a dalmatak, mint az illyrek ezen törzsek csak egy töredékét képezték, habár a rómaiak ezektől nevezték el a provinciát. Ekkép tehát Strabo és a másik két író adatai között ellentmondás nem található, és Strabónak igaza lehet, ha a pannon népek határát a Drilonnál keresi, Plinius és Ptolemæos ugyan ezen népeket és még ezeken kívül másokat, az illyriai és dalmatiai törzsekhez számíthatják, ha pannonok voltak is.

Még egy dolog van, melyre nézve tisztában kell lennünk, mielőtt a feljebb felvetett kérdésre felelhetünk, az t. i., vajlon feltehetjük-e, hogy mind azon népek, melyek a pannonok területén laktak, csakugyan pannonok is voltak? Nem lehet-e azt is feltenni, hogy ezek közé más nemzetiségű népek is letele-

pedtek, akár kényszerítve, akár önkényt bevándorolva? E dolgot annál is inkább kell figyelembe vennünk, miután, mint későbbben ki fogjuk mutatni, a Balkan félszigetnek éppen éjszaki nyugoti része sok politikai változáson ment keresztül és éppen azért nem lehetetlen, hogy más, eredetileg oda nem való törzsek furakodtak a pannonok közé.

Ez utóbb említett lehetőségnél fogva, azt hisszük, nem lehet ugyan teljes biztossággal állítani, hogy a Plinius és Ptolemæosnál előforduló nevek kivétel nélkül pannon népekre vonatkoznak, de annyi bizonyosnak látszik, hogy az említett területen lakó törzsek túlnyomóan pannonok voltak és hogy ezeknek nevei kiegészítik azon lajstromot, melyet Strabónál olvashatunk.

Felette érdekes volna most már a pannonokról és történetükről többet tudnunk, mint a mennyit Appianosnál és Casius Dionál találunk, nevezetesen e népnek vándorlásairól és szomszédjaihoz való viszonyáról. Az egyenesen erre vonatkozó adatok hiánya daczára, talán mégis képesek leszünk némely pontot a pannonok régibb történetéből felderíteni, ha szemügyre vesszük mindazon adatokat, melyek a római hódítást megelőző időre vonatkoznak.

A legrégebb adat pedig, mely a Balkan félsziget ezen tájára, nevezetesen a Duna vidékére tartozik, tudtunkkal Herodotosnál fordul elő, ki az Istros és mellékfolyóiról szólva, azt említi, hogy egy az illyrek földjéről éjszakra folyó folyó, az Angros a tribalok síkságát érinti és azután a Brongos folyóba ömlik, ez pedig az Istrosba; ekkép az Istros mindkét nagy folyót magába fogadja (IV. 49.). Az kétséget nem szenved, hogy a két Herodotosnál említett folyó nem lehet más mint a bolgár és szerb Morava, mert csak ezen folyók egyikéről, a bolgár Moraváról mondhatták azt, hogy az illyrek földjén fakad, hogy éjszakra folyik, hogy síkságot érint és hogy egy másik nagy, az Istrosba ömlő folyóba, t. i. a szerb Moravába, torkollik. Síkság pedig a bolgár Morava völgyének azon része, mely a Dobrič planina lejtőitől keleti irányba Niš felé terjed és éjszakra Aleksinacon túl. A tribalok síksága tehát, minden körülményt tekintetbe véve, csak ez lehet, nem pedig, mint némelyek

gondolták, a Rigómező, mert ezt sem a szerb, sem a bolgár Morava nem érinti. Még kevésbé vehető tekintetbe Niebuhr nézete, hogy az Angros a Drina, a Brongos a Száva és hogy a triballok Herodotos idejében a magyar Alföldön és Tótországban laktak,¹⁾ ámbár ez tárgyunkra nézve még érdekesebb volna, mert ebből az következnek, hogy a triballok a későbbi Pannonia helyén laktak. A mellett maradunk, hogy az Angros és Brongos a két Moravának felel meg, s a triballok hazáját e két folyó körül fogjuk keresni és pedig éjszakfelé legalább a Dunáig, délfelé — Strabo állítása szerint — 15 napi járó földnyire²⁾ és feltéve, hogy egy napi út legkisebb számítással 150 stadiumnak, azaz $3\frac{3}{4}$ mfdnek felel meg,³⁾ a triballok földje éjszakai irányban 46 mértföld, vagy talán 50 mértföld hosszában terjedt. Csakhogy fel nem tehetjük, hogy ezen távolság egyenes irányban esik, és azért aligha többet számíthatunk 40 mértföldnél; egyenesen délfelé menve, a bolgár Morava völgyén kell haladnunk és ennek forrásainál a vízvásztón, a Babina polanán átkelve a Strymon (Struma) völgyébe jutunk, a hol Köstendzil egyenes irányban körülbelül 40 mértföldnyi távolságban van a Morava torkolatától, és épen ezen folyó forrásai körül lakó Agriannokig terjedtek a triballok.⁴⁾ Ily hatalmas nép azonban, a minőnek ekkép a triballok mutatkoznak, nem csak *egy* irányban terjesztette ki hatalmát, hanem többfelé és azért bizonyos, hogy a triballok nyugoti határa legalább a Drinát érintette, ha ezen nem ment is túl, és ha Herodotos idejében a pannonok már ott voltak letelepedve, a hol őket Strabo idejében találjuk, akkor azok voltak a pannonok szomszédjai, és pedig veszedelmes szomszédjai. Ha erre nézve nem birunk is semmi adattal, annyit biztosan tudunk, hogy Nagy Sándor idejében a triballok még a Margus körül laktak; legalább nekünk bizonyosnak látszik, hogy a híres makedon király még itt találta e népet, a hol Herodotos idejében élt, nem pedig a későbbi Moesiában, a hol

¹⁾ R. G. II. 578. k. 1.

²⁾ Str. VII 5, 11.

³⁾ Forbiger, Abriss d. A. Geogr. 22. l.

⁴⁾ Str. VII, fr. 36.

Str. őket ismeri. Ezt bővebben bizonyítani nem lehet most feladatunk, azt azért más alkalomra hagyjuk. — Nagy Sándor után a triballok úglátszik csakhamar elvesztették hatalmi állásukat, mert egyrészt az autariaták délfelől, másrészt, de később a skordiskok éjszakfelől támadták meg őket. Az előbbiek, az autariaták, hajdan hatalmas nép voltak, kik a vardiseokkal ama sós források miatt verekedtek, melyekről feljebb tettünk említést (461. l.). Ezen sós források mindkét nép területének határán voltak, és felváltva használhatták közös meg egyezés alapján, de épen azért, mert az egyesség nem tartatot meg pontosan, nem is volt állandó a béke. E források pedig a Naron (Neretva) völgyében, Konjica mellett még most is meglévén, nagyon valószínű, hogy e pont épen a határpontok egyike volt. Konjica pedig azon területen van, melyet feljebb a pannonoknak tulajdonítottunk és Bosna Seraihoz hét mértföldnyi távolságban, tehát a daesitiaták földjéhez elég közel, hogy köztök és az autariaták között valószínűséggel némi közlekedést is feltehetünk, annál is inkább, mert az út egy része Konjicától a Trešanica völgyén felfelé a Tmor vrh-ig meglehetősen emelkedést mutat ugyan, de innen a Kelešnica és Lepenica mentében már kevesebb akadály áll előtte. Sőt valószínű, hogy épen autariaták közvetítették a daesitiaták számára a tengerrel való érintkezést, mert azok délnyugot felé a mai Utova mocsárig (Metkovic táján) laktak, melyen keresztül a Neretva folyón felfelé a tengerparttól egészen egy annak partján lévő városig lehetett még trierával hajózni, holott ma, mint tudva van, ama folyó torkolata tökéletesen járhatlan.¹⁾ Ama helység fekvését is meg lehetne határozni, ha tudnók, hogy hol volt az ó-korban a tengerparti vonal, mert azt tudjuk, hogy e város 80 stadiumnyi, tehát két mértföldnyi távolságban volt a tengerparthoz. — E tengerpart a «Manioi» nevű nép által volt elfoglalva, és ama tó is, melynek helyét most az Utova mocsár foglalja el, nagyobb részt ezen nép területéhez tartozott, csak keleti partja, tehát a Gnjezdac és Njivice már az autariatáké volt. Azon körülmény továbbá, hogy mindezen adatok Skylax

¹⁾ L. Skylax Periplus 24. §.

Periplus-ában fordulnak elő, azt mutatja, hogy Nagy Sándor *előtt* az autariaták e helyütt laktak, tehát egészen a pannonok területén, úgy szólván a pannon daesitiaták és peirusták között, és így aligha kételkedhetünk abban, hogy ama hatalmas nép is a pannonokhoz számítható.

E nép támadta meg először a triballokat. Hogy ezen harcz a pannon népek részvéte mellett, akár önkényt, akár kényszerítve, történt és hogy a pannonok földjét is érintette, azt mindenki be fogja látni, a ki az autariaták és triballok földjét és mindkettő földrajzi fekvését ismeri. Az autariaták csak a daesitiaták földjén keresztül juthattak legközelebbi úton a Drinához, a meddig, ha nem még ezen túl is, terjedt a triballok földje, sőt feltehetjük, hogy épen a pannon népekkel szövetkezve, törhették meg a triballokat. Az is nagyon valószínű, hogy e harcz nem sokára Nagy Sándor dunai háborúja után történt és talán épen azon körülmény, hogy a fiatal királynak sikerült a triballokat megverni, bírta rá ezeknek szomszédjait, hogy azt, a mit a makedon király kezdett, folytassák. E harcz eredménye az lett, hogy az autariaták ugyan akkora területnek urai lettek, a mekkora felett ezelőtt a triballok uralkodtak. Ekkép a triballok uralma helyett az autariaták hatalma terjeszkedett és pedig nem csak ama meghódított nép felett, hanem, mint Strabo különösen kiemeli, az illyrek és thrákok felett is, a mi azt jelenti, hogy az autariaták kelet felé a thrákokat hódígtatták, nyugot felé pedig az illyriai szomszédjaikat, t. i. a pannonokat, kik itt, mint máshol ezen közös elnevezés alatt értendők.

De a pannonok, úgy látszik, csakhamar felszabadultak az autariaták igája alul, mert a skordiskok, kikről feljebb kimutattuk, hogy a Szávához éjszakra, e folyó és a Duna között telepedtek le eredetileg, az autariaták ellen fegyvert ragadtak. A dolog természetében fekszik, hogy az autariaták ezen hatalmas és terjeszkedő szomszédjai a legelső alkalmat felhasználva az autariatákra törtek és tőlök nem csak azon földet ragadták el, melyen ők maguk későbbben laktak, t. i. a mai Szerbországot, hanem hatalmukat annyira terjesztették, hogy birodalmuk körülbelől oly terjedelemmel bírt mint ezelőtt a triballok- és autariatáké és így a pannonok is rövid idő alatt harmadszor

láttak határaikon oly birodalmat keletkezni, melytől ~~alig~~ maradhattak függetlenek, és függésük addig állhatott fenn, mígnem a rómaiak a pannonokat a skordiskokkal együtt legyőzték. A skordiskok feletti győzelmet azon körülmény könnyítette a rómaiaknak, hogy a triballok az autariaták által, nem pedig mint közönségesen gondolják, a skordiskok által kiszorítatván régi lakhelyökből, keletre vonulva és ott letelepedve, új szomszédjaikkal, a skordiskokkal, oly vérengző harczt folytattak, hogy a legvégső veszedelemben az Istroson átkelve a gétáknál kerestek menedéket.¹⁾ Ezen harczt, mely a skordiskok teljes erejét vette igénybe, a mennyire talán birodalmuk kiterjedését eredményezte, annyira előnyére lehetett a rómaiaknak, midőn fegyvereiket a Duna partján körülhordozták.

A pannon föld régi történetének ezen vázlata után végül azon kérdést is megemlíthetjük, vajon az ókorban ismert néptörzsek melyikéhez tartoztak a pannonok. E kérdésre azonban feleletet ad egész értekezésünk, melyben kimutattuk, hogy ezek csupán csak *illyriai* törzsekkel együtt említetnek, olyan törzsekkel együtt, melyek a Balkan félsziget nyugati részét lakták. Ezekről bővebben értekezni nem tartozik e munkánk feladatához.

FRÖHLICH RÓBERT.

¹⁾ App. Illyr. 3.

A NÉPETYMOLOGIÁRÓL A KELETI NYELVEKBEN.¹⁾

Nem akarok nagy feneket keríteni előadásomnak. Mindenki tudja, hogy *mit* értünk a nyelvtudományban ezen kifejezésen: *népetymologia*, és hogy a *belső nyelvalak* mily tényezőinek köszönik eredetüket a nyelvfejlődés azon hajtásai, melyeket a népetymologia fejezetében szoktunk összefoglalni. Hogy a tudományos megfigyelés mily vonzó terét nyitja meg ezen fejezet anyagának minél teljesebb egybegyűjtése, azt egy meghatározott körben csak nem rég *Andresen* eléggé ismert érdekesítő könyvéből láthattuk. A *keleti nyelvekről* szóló irodalom terén, tudtommal, nem igen fordítottak figyelmet a népetymologia kérdésére. Engedjék meg, hogy azokból, a miket a népetymologia birodalmának ezen provinciájára nézve összegyűjtöttem, egy pár tájékoztató mutatóványt adjak Önök elé.

I.

Nem járnánk el helyesen, ha a népetymologia rovatába sorolnók mindjárt azon számos, tudományosan nem igen igazolt etymológiákat, melyekkel a bibliában találkozunk. Tudva levő dolog, hogy a biblia nagyelőszeretettel foglalkozik a benne előforduló tulajdonnevek etymologiai megokolásával; ezen etymologiai kísérletek mindenesetre igen közel járnak a népetymologia határához, sok esetben tán ugyancsak valóságos népetymologia viszhangjait hallhatjuk bennök. *Bábel* városának neve, tudvalevőleg = *Báb-Il* «*Il* (isten) kapuja» úgy magyaráztatik, hogy «összezavarás» (bábal gyökből, mert ott zavarta össze isten az emberek nyelveit) és *Kajin* = «mesterember», a *káná* gyökből magyaráztatik (szerezni: «Embert szereztem Jahvé-nak» ugymond *Ádám*) sat. Véleményem az, hogy ezen etymologiai kísérleteket, mint *tudatos gondolkodás* gyümölcseit, ez utóbbi minőségüknél fogva nem sorolhatjuk a szoros értelemben vett népetymologia jelenségei közé; mert a népetymológiának épen az a jellemző sajáttsága, hogy a nép szelleme

¹⁾ Felolvastattott a philologiai társaság ápril hó 6-án tartott ülésében.

öntudatlanul és minden czélzat nélkül dolgozza fel és sajátítja el általa a maga apperceptiója szerint az előtte különben érthetetlen nyelvyanyagot. Magától értetődik, hogy különösen *idegen nyelvek* kifejezésein nyilvánul legszívesebben a népnek etymologiai munkája, minthogy ily kifejezések mintegy maguktól kínálkoznak arra, hogy az idegenszerű hangzásuk folytán különben érthetetlen anyagnak a népetymologia *subjectiv értelmet* adjon. Csakis ez úton válik valamely idegen szó a nép *sajátjává*. Így lett a *huszár* is magyar szóvá. A közönséges nép csakis a népetymologia fegyverével hódítja meg az idegen szót saját nyelvtudata számára. A keleti nyelvek terén tömérdek sok példát mondhatnak erre nézve azok, kik megfigyelésre méltatják, hogy a közöttünk járó keleti emberek miképpen bánnak el az általuk hallott európai szavakkal. Egy pár évvel ezelőtt általunk ünnepezt úgynevezett «párduczos sejkh» a *krajczírt* makacsul *kara hiszár*-nak nevezte: ez a két szó annyit jelent, hogy *fekete vár*. Ez a népetymologia netovábbja, végső határa; midőn a nép az érthetetlen etymológiájú idegen szót saját nyelvén ugyan értelemmel bíró, de az elnevezett tárgy természetével *semmi összefüggésben nem levő* hazai szóvá bélyegezi. Azt meg keleti partvárosokban is hallottam; nálam megforduló jeruzsálemi emberektől is gyakran hallom, hogy a gőzhajózási társulat irodáját = (Agence, Agentia): *dzsinszije*-nek nevezik, a mi arabul annyit jelent, hogy: valamely genus-hoz tartozás, levén a *dzsinsz* szó maga is az arab nyelvnek egyik idegen szava.

Különösen *idegen tulajdonneveket* szokott a népetymologia a maga sajátos magyarázatával a nép látó körébe tartozó nyelvi határba belevonni. Idegen tulajdonneveknek hazai etymológiával való megmagyarázását mindenfelé találunk, és a mi nyelvünk is számos példát nyújt erre nézve. A Herodotos II 158, 159 és Diodoros I 33 Νεχως-nak nevezett egyiptomi király, Psammetich fia, ki Jósias zsidó királyt Megiddó mellett legyőzi, s kinek nevét a hieroglyph emlékeken *Neka-ü* hangzással találunk, a bibliában נְכַוֹ (Nekav) vagy נְכוֹ (Nekoh), tehát az egyiptomi név eredeti hangzásának teljesen megfelelő alakkal fordul elő. Ámde a zsidók azt a szót már most saját nyelvük etymológiájával magyarázzák és *Nekhó-t sántává* teszik; neve tudniillik a héber nyelv-

ben alakilag legközelebb áll oly szóhoz, mely *sántít* jelent. Ezen népetymologia aztán az orthographiában is kifejezésre jutott, mert a fentt közlött írásmódok egyike egyenesen ezen „*sánta*“ etymon szolgálataiban áll. — De ennél még elevebben mutatja a népetymologia hatását az idegen tulajdonnevek átformálására, oly jelenség, midőn a nép valamely idegen szót a maga nyelve grammatikájának jelenségeivel appercipálja. Erre nézve igen érdekes példát nyújt azon tény, hogy az arabok az *Al* szótaggal kezdődő idegen szavakban ezt az *Al*-t úgy nézték, mint az ő nyelvük mutató articulusát, mely tudvalevőleg *Al*-nak hangzik. Így lett Nagy Sándor neve az arabban, és azokban a nyelvekben, melyek Nagy Sándor nevét az araboktól kölcsönözték, *Iszkender*; elmaradt a tulajdonnévtől az *Al* articulus és a megmaradó *Eksander*-ben hangáttétel ment végbe: ugyanazon népetymologiai hatás, mint az, mely a szláv eredetű zászlót a magyar gyerek szájában *íszló*-vá változtatja. Megemlítem itt, hogy még egy XIV. századbeli olasz zsidó, *Obadja di Bertinoro*, a Menákhóth VIII. 6. mishnáh-hoz írott kommentárjában ezt a görög szót ἡλ:αρτον (a nap heve által szárított szőlő), úgy magyarázza, hogy «a napot görögül *iaston*-nak hívják». Világos, hogy a ἡλ-tagot ő is itt tán valami arab articulusnak nézte. Az említett olasz rabbi arab nyelvű vidékeken utazott, és ezért könnyen összezavarhatta a görög nyelvet az arabbal. Hasonlólag bántak az arabok a biblia egynehány tulajdonnévvel, mely *El*-lel kezdődik. Ilyen például Elisæus próféta héber neve *Elíshá'*, melynek *El* eleme az *Él* istennévnek rövid magánhangzóval való ejtése. Ezzel a tulajdonnévvel az arabok, még pedig maga a korán, úgy bánik el, mintha a próféta tulajdonképeni neve *Jasha'*, az *El* pedig az arab mutató articulus volna. Hasonlóképen az *Eleázár* (héb. *El'ázár*) név első szótagját is articulusnak nézték az arabok, úgy hogy névnek csakis az *'Azar* elemet vették. Én azt gondolom, hogy a régi éjszak arab genealógiában előforduló ezen tulajdonnév *Eljá'sz* b. *Modar* is ily eredetre vezetendő vissza, és hogy az éjszak-arab törzsek ezen *Já'sz* nevű őse a bibliai *Eliás* áthangzása, mely különben az araboknál *Iljús*z alakban fordul elő. Nem kell tudniillik ezeket az arab geneológiákat a néptraditíó oly ele-

meinek tekinteni, melyen a későbbi kor egyet-mást meg nem igazított legyen. Én épen ennek ellenkezőjéről győződtem meg; de nem ezen értekezésem keretébe való ebbeli historiai felfogásom kifejtése. Ide csak annyi tartozik, hogy már a priori sem valószínű, hogy oly népnek embere, mely a nevek választásában bármely más népnél nagyobb súlyt fektetett és fektet még mai nap is a név *ominosus* természetére, hogy mondom, ily népnek egyik őse ily nevet viselte legyen *ja'sz*, a mi annyit jelent, hogy: *kétségbeesés*, *desperatió*. Ellenben sokkal valószínű az, hogy midőn az arabok geneológiájukat mentül több névvel kivánták kiczifrázni, az előttük nem épen ismeretlen, mert közvetlen környezetükben közforgalmu *Elias* nevet is elővették és beletoldották a geneológiába mint ősök, *Modar*, fiának nevét, de úgy hogy az első szótagot articulushoz nézvén, sajátképeni névnek megmaradt a *Ja'sz*. De ezen *Ja'sz* név még más tekintetben is igen érdekes népetymologiai tüneményt mutat. A régi arab nyelvben a tüdősorvadás egyik elnevezése *dá' al-ja'sz*. Ezt az elnevezést alig lehet okszerűen másra érteni mint arra, hogy: a kétségbeesés betegsége, azaz: *desperatus*, vagy hogy orvosi műszóval éljek, *letálias* betegség. De az arab nép azt másként érti. Azt mondja tudniillik, hogy őse *Ja'sz* ebben a betegségben szenvedett, és hogy azért nevezték azt *Ja'sz betegségének*. Ezt a magyarázatot találok az irodalomban is p. o. Jákút geogr. szótárában I. köt. 146, 2. Már pedig valószínűtlen volna feltételezni azt, hogy valamely betegséget egy régi ember nevével — talán az ő tiszteletére? — nevezzenek, a ki benne szenvedett. De a népetymológiája ezen esetben a *desperatiót* egy előkelő *patiens* nevévé változtatta át.

Kárpótlásul azonban azért a sok *al*-szótagért, melytől az arab népetymologia mint arab articulustól megfosztotta az idegen szókat, az európai népetymologia viszont elconfiscált egy *arab articulust* a maga céljaira. Ez az arab szó *Al-úda* annyit jelent, hogy *fa*, aztán fából való zeneeszköz, és azon szók közé tartozik, melyek az arab nyelvből előbb a román nyelvekbe, innen pedig az éjszakibb európai nyelvekbe is behatottak. Azokban lett portug. *alaude* (itt még megvan az arab articulus *al*), spany. *laud*, olasz. *liuto*, francz. *luth* — az *a* előhangzó

elvetésével, innen bejutott aztán a német nyelvbe, hol *laute*-vá lett, természetesen a *lauten* etymonnal, pedig az *l* szókezdőben az arab *al* articulus lappang és végül a mi nyelvünk *lant* alakban mutatja fel. (V. ö. lomb = laub.)

II.

Még tágasabb alkalmazása van a népetymológiának az idegen helynevek elsajátítása alkalmával. Az araboknak dús-gazdag geographiai irodalmuk van, és a ki ezzel foglalkozik, annak lépten nyomon arról is van alkalma tudomást venni, hogy az idegen helyneveknek népetymologiai felfogásából mily temérdek sok jutott be a tudós irodalomba; például abból a fajtából, mely az Al-Fajjüm egyiptomi helynevet, melylyel most koronaherczegünk utazása alkalmából gyakorta találkozunk a lapokban, egy bibliai legendát e helyhez támasztván, *Alf-jaum* azaz «ezer nap»-nak érti. Az idegen földrajzi nomenclatura elsajátításában, — és ezen elsajátításnak mint fenntebb említők, egyik leghathatósabb eszköze és egyúttal legközvetlenebb eredménye is a népetymologia — a keletiek, különösen pedig a törökök és arabok, csudálatra méltó élénkséget és életrevaló simulékonytságot tanúsítottak. A meghódított városok eredeti neveit népetymologiai úton nagyrészt a maguk nyelvéhez tartozókká tették. *Εἰρηπος*-ból például *Egri boz*-t faragtak; *egri* = görbe; *Rasgrád*-ból *Hezárgrád*-ot csináltak; *hezár* a perzsában = ezer. *Νεπαρκτος*-ból a török csakhamar *Jeni-Bagsé*-t (= Ujkert) csinált, meg Ajine *Bakhti*-t, a *παρκτος*-t így nagy könnyen a maga nyelvén értelmet adó szóvá hangoztatván át. *Αἰρῖσα*-ból (vulg. *Αερσα*)-ból pedig arabul *Al-Arish* lett, megint az articulust látván a szókezdő *L*-ben, melylyé az arab népnyelvben is szokott a teljes *al* rövidülni. (Lásd Th. Hyde jegyzeteit Farissol *Itinera mundi*-jához, VII. fej. 3. jegyz. Syn-tagma dissertationum p. 65.). *Gethsemané*-ből az arabok *Dsiszmánijjé*t csináltak; ez a szó annyit jelent, hogy *testiesség*. Még tovább ment a népetymologiai törekvés, midőn nem elégedvén meg az idegen tulajdonnév népetymologiai áthangoztatásával, a népetymológiát még *népmondával* is megokolja. Az ókori Egyiptom erre nézve egy igen érdekes példát szolgáltat. T. i. a

Theba városában, a híres *Memnon-féle hangzó szobor* (λίθος φθεγγόμενος), mely minden nap hajnalkor anyjának, Aurorának, üdvözlését hangosan viszonzza, és melylyel a gúnyolódó Lukianos jó kedvében hét verset szavaltat el, Memnonhoz való viszonyát a görög ajkú lakosság népetymológiájának köszöni, mely a mondát is e szoborhoz fűzte. Ennek tulajdonképen a görög mythologia Memnonához semmi köze sincs, mert Amenophis egyiptomi pharao tiszteletére emelték mint *Mennün-t* azaz *emléket*; ez utóbbi egyiptomi szavat a görögök már most *Memnonra* értették, és készen volt a Memnon szobráról való népmonda. Minthogy a thebai Amenophis-féle emlékszobron kívül Egyiptomban egészen le Aethiopiáig még nagyon számos ily *Mennün* létezett, a néphit a Mennün-t mindenütt Memnon-nal összezavarván, Memnon emlékezetét még egy csomó más helyen is találja. Ezen érdekes tényt *Letronne* francia tudós mutatta ki legelőször „*La statue vocale de Memnon considérée dans ses rapports avec l'Égypte et la Grèce*“ (Paris 1833, különösen 60—64. lapjain) című munkájában, mely még ma is a philologiai és történelmi kritika mesterművének mondható.

E tekintetben fölötte nagy fürgeséget és élelmességet tanusítottak különösen az arabok is. Hadd említsek az épen felhozott tüneményre nézve egy pár példát. Ott van Jeruzsálem közelében egy város, melyet görög nevén *Ελευθερόπολις*-nak hittak; a zsidók *Bêth Gubhrin* aramaeus névvel nevezték. Ez a név annyit jelent, hogy: az erősek, a hősök lakása. Midőn Palæstinában az arab nyelv vált uralkodóvá, ebből a Gubrin-ból *Gibrin* lett, ezt meg a Gibril azaz Gabriel (angyal) neve egyik dialecticus alakjával azonosítván, meglett egy helyi népmonda, mely a hősök lakását Gábor angyallal fűzte össze. Ezt a népfelfogást meg elsajátították később a keresztések, kik a Szt. Gábel tiszteletére ott egyházat is építettek, melynek egy maradéka mai napig is fennáll. — Hasonlót mondhatunk az ó-egyptomi helynevekről is, melyek arab nyelvű uralkodók szájában ugyancsak a népetymologia és a nyomában járó népmonda karmai közé kerültek. Ott van a görögök által *Σεβεννοτις*-nak nevezett helység; ezen névnek arabos neve *Szemmenud*. Ez a szó az arab nyelvben nem jelent semmit; de igenis jelent vala-

mit a népmonda értelmében, mely ezen helynevet *Szemá' Nút*. «Nút varázsló egének» magyarázza. Még pedig a következő népies mondával, melyet az úgynevezett Szejf-regény, egy terjedelmes, most egy éve 19 inquarto-füzetben nyomtatásban is megjelent népkönyv, őrizett meg. A regény hőse Szejf b. Di Jazan, délarab fejedelem, kit a népmonda apró birodalmának határaiból világbíráásra meneszt, és a kinek hőstettei közül a legnevezetesebbek azok, midőn a régi egyiptomi talizmánokat megoldja, az azokat őrző varázslókat és boszorkányokat legyőzi és az általuk titkos erők folytán birt országokat meghódítja mindenütt megoldván a gonosz varázsok bilincseit. Egy Nút nevű varázslóval is volt dolga, ki országa fölé egy talizmánok által fentartott üvegfüdelet, eget, készített. Ezt az eget lerontja a hős Szejf. A varázsló Nút székhelye volt a mai Szemmenúd, azaz a népetymologia szerint: *Nút ege*. (Szejf. XI. köt. 56. lap). De hadd térjünk vissza ismét Palæstinába. Ott van a régi kanaáni királyváros, mely a bibliában *Adullám*-nak hivatik, és ugyanazon néven a zsidó időben a Juda törzs egyik erős városa volt. Soká ezzel azonosították a görögök *Ἐλευθερόπολις*-át. De a francia *Ch. Clermont Ganneau*, Palæstina topographiájának dolgában mai napság kétségkívül egyike a legerősebb tekintélyeknek, a *Revue archéologique* 1875-iki évfolyamában (XXX. köt. p. 231.) sokkal valóbbszínű azonosítását nyújtja ezen régi helynévnek. Ott van ugyanis egy *Ed elmijje* nevű helység, melynek épen kiejtett neve annyit jelent arabul: *a százak ünnepe*. Íme a kanaáni *Adullám* helységnévnek arab népetymológiája, mely ugyancsak a consonanticus írás folytán válik érthetővé. A «Százak ünnepe»: ez névnek elég jó, de nem értjük meg a helyi népmonda nélkül, mely annak okát adja. Azt beszéli ugyanis az ottani nép, hogy az ezen helységet lakó, és régi idők óta egymás ellen véres boszúságot tápláló törzs egyszer a nagy ünnep (Id) napján összetűzött, és hogy ezen ünnepi verekezés száz ember életébe került. Azért nevezik a helyet maig «a százak ünnepének». Ez a monda pedig csakis az *Adullám* szó népies eligazításából támadt.

III.

Az arabok népetymológiája azonban nem csak idegen szók népies elsajátítása alkalmával érvényesíti hatását a nyelvanyag appercipiálására. Van rá eset, hogy arab szót is népetymologiai úton kiforgatnak eredeti alakjából és a népetymologiai felfogásának mértéke szerint új bélyeget kölcsönöznek neki. És ezen kört illetőleg figyelmemet különösen egy csoportra terjesztettem ki, melyet igen tanulságosnak tartok. Az arab népnyelvnek egy különös sajátossága az, hogy azon gondolat kifejezésére: «valaki valamely tulajdonsággal vagy minőséggel vagy akár belső akár külső jellemző sajátossággal bír» egy birtokviszonyban álló névcsoportot használnak: «atyja X tulajdonság, minőség, vagy sajátosságnak». Ezen nyelvhasználatnak nyomai, különösen a tulajdonnevek és epithetonokban, a régi irodalmi nyelvben is találhatók, de leginkább bővelkedik használatában a népnyelv. Az európaiat, a ki valamely arab város utczáiban az ott mindenesetre feltűnést okozó cylinderrel vagy egyéb kalappal fején lép fel: a *kalap atyjának* (abû burnêta) azaz: kalapjáról megismerhető embernek nevezik; a kinek hosszú orra van, *orr atyjának* (abû anf) azaz *orrosnak* nevezik; sőt, mi több, az *abu* szó ezen használatát, még a mennyiség és nagyság kifejezésére is használják. Így pl. az ötven piasterbe kerülő árút *abû chamszin* «50 atyjának» nevezik ily bazári kikiáltásokban «abu chamszin bi—arba 'in» = «az ötven atyját negyvenért» azaz: a mi ötvenet ér, nálam negyvenért kapható; meg oly cigarette-ről, mely rendes szivar nagyságával bír, azt hallottam mondani, hogy: *abû szigára* «szivar atyja» azaz «szivar nagyságu». A népnek ez az «abû»-val való qualitativ összetétel egyik kedvencz szavajárása. Nem csudálhatni ennél fogva, hogy a népetymologia is feléje hajol és ott találja, és vele appercipiál oly szókat is, a hol etymologice tulajdonképen nincsen is helyén. Van egy madár, melynek arab neve *Bulszisz* plur. *balansza*. A nép azonban mint már Damiri (Haját al-hajván I. p. 196) tudósít, Abû laszisz azaz a ragadozás, lopás atyjának = lopónak nevezi. Ez népetymologia. A nép a szókezdő *b* gyökérmás-salhangzót az ő kedvencz *abu*-jára oldotta fel, hogy ily qualita-

tiv összetételt nyerjen. Épen ily eljárással csinált a *billisz*-ból *Abu Barisz*-t (pater leprae, azaz leprosus). A növényország egyik tagjának neve is szolgáltat ezen körbe tartozó egy népetymologiai példát. Az *Amyris opobalsamus* jó illatú fa egyik faját arabul *bashâmt*-nak hívják; a régi költőknél fölötte gyakran találkozunk ezen névvel. A gyakorlati életben arról nevezetes, hogy e fából készítik nagy előszeretettel a fogpiszkálót, egy eszközt, melyről oly népnél, melynek számára a kést és villát még felfedezni kell, a vallásos traditio gondoskodott. Már most a nép ebből a *bashâm* szóból, melynek kezdő *b*-je kétségkívül a szógyökérhez tartozik, ily szót csinált: *Abu-l-shamm* = a szaglász atya, azaz, jóillatú fa. Itt is tehát a szókezdő *b*-t népetymologice *abu*-ra oldotta fel. (Forskal, Flora aegypt. arab CX. és 80. lap). Ha már most saját nyelvük szavait ily népetymologia eljárásával változtatják, feltűnőnek fogjuk-e találni, ha *idegen* tulajdonnevek elején leli fel a népetymologia az ő kedvelt *abu*-ját? És csakugyan van reá példa, hogy ἄπιο- vagy ἄπιο-vel kezdődő görög tulajdonnévben ebben a ἄπιο- és ἄπιο-ban *abu*-t lát az arab népetymologia. *Hippokrates* neve az arabban *Bukrat* vagy *Abukrat*; itt a *Hippo*-ból vált *Abu* atya-jelentése még nem tudatos; de tudatosságának nyomósabb jele van egy másik példában, melyet különösen érdekesnek tartok. Múzeumunk könyvtárában van többek között egy különösen vulgáris arab nyelven írott keresztény kézirat, melynek tartalmáról ezen kéziratok általam eszközölt ismertetésében a XXII. sz. alatt számot adtam (Magy. könyvszemle 1880. p. 120.) Többek között valami Sz. Viktor, Romanus fiának arab nyelven, tudtommal, eddig ismeretlen martyrologiumát is tartalmazza e kézirat, melyet érdekességénél fogva adandó alkalommal külön szándékozom ismertetni. Az említett martyr életrajzában gyakran fordul elő, hogy a Romanus hatalmas pogány úrnak Krisztus hitére tért fiát, visszacsalogatják a pogány hithez, és ez alkalommal különösen két istenről szólnak hozzá: *Artámisz*-ről és *Abu Szejdün*-ről, azaz *Artemis*-ről és *Poseidon*-ról. Az utóbbi nevet kezdő πιο-ból az arabban *Abu* lett. Valóságos népetymologia. Azt mondtam fenn, hogy e példában az *Abu* arab jelentése öntudatosabban nyilatkozik, mint a *Hippokrates* *Abukrat*-féle

arab nevében. Ez különösen onnan tűnik ki, hogy az *Abu Szej-dün* összetételben az *Abu* valóságos arab módon declináltatik is. E mondatban pl. (idézett codex fol. 51. a.) «És kiszídták Romanust és szólottak: ezen világosság nem illet mást, mint Artemis-t és Pozeidon-t.» A Pozeidon már nem *Abû Szejdün*, hanem *aba* (*abu accusativusa*) *Szej dün*, a mi arra mutat, hogy az arab ember ezen tulajdonnévben az *Abu*-t csakugyan arab értelemben «atyára» értette. Különben nem declinálta volna.

Ezek az arab népetymologia körül észrevehető főszempontok.

GOLDZIKER IGNÁCZ.

Eros és a méh.

Kis méh pihent a rózsán,
 Eros nem vette észre
 És megsebezve érzi
 Ujjában a fulánkot.
 Szaladva és röpülve
 Szép gyöngye Kypriához
 Jajgatja kis kacsóit.
 Végem, mamácska, így szól,
 Végem van, és halálom!
 Szárnyas kigyócska megszúrt,
 A mely a földmívestől
 Méhnek van elnevezve.
 Feelve kérdi anyja:
 Ha méh fulánkja úgy fáj,
 Hogy fájhat ám azoknak,
 Eros, kiket te sebzesz?

Ford. P. T. E.

Ennius.

(Sat. 6—7. Vahl.)

Légy üdvöz, Ennius, ki szíved mélyiből
 Az emberekre lángzó éneket köszöntsz!

Ford. P. T. E.

A SZÓJELENTÉS ÁLTALÁNOSÁGA.

A nyelvekben eredetileg szigorú takarekosság uralkodik. Nem arra törekszenek, hogy a szókincset új tövek költése, vagy a képzés buja sarjadoztatásával gazdagítsák, hanem arra, hogy a megteremtett alakok lehetőleg sok és sokféle jelentést elhordozhassanak. A megkülönböztetés — a fogalmak specificatiója szerint — miről e közlönyben a minap már igen érdekes szó hallatszott, csak másodlagos álláspont, melyre csak jelentékeny művelődés után jutni.

A nyelvtörténet és a mindennapi tapasztalás egykép bizonyítja, hogy az általános gondolat előzi meg rendszeren a különöset, mint tökéletlenebb a tökéletesebbet, nem pedig megfordítva. Kezdetben a nemek nem elvonás útján keletkeznek, hanem egyszerű alkalmazás által.

A felületes szemléleteken alapuló hiányos képek nagyon könnyen hasonlíthatnak egymáshoz s így felcserélhetők vagy egygő olvaszthatók. Ha az első szemlélettel a következő csak némileg is egyezik, tüstént emlékezetbe hozza annak képzetét, s mivel a képzet már többé-kevésbé állandó tulajdonunk, hajlandók vagyunk az újabb szemlélet is annak részére bocsátani, vagyis ahhoz kapcsolni, így legalább megmenekedvén a különös vesződségtől tüzetesen figyelni, különböztetni. Ez annyiszor ismétlődhetik eseteken át, a hányszor csak hasonlóságot észlelünk; a mit pedig a dolog természeténél fogva annál könnyebben észlelhetünk, minél többször történt már a képzet visszaidézése.

Tehát a szavak nagyjából mindjárt az első szemléletek alkalmából keletkeznek; aztán, ha rokon, vagy legalább némileg hasonló szemléletek következnek, képzeiteiket szintén csak az előbbire már megalkotott szóval jelöljük. Innen származik e szavaknak fő vonatkozásuk különössége mellett is általános jelentésük.

A szavak esetleges eredete és ingatag jelentése nem nagy támasza a szabatos gondolkodásnak, hanem oka a synonymák szaporaságának. Mikor az egyértelmű szavakat a behatóbb

ismerés folytán külön-külön jelentésre kellene lefoglalni, legjobban érezzük, hogy ez csak bizonyos erőszakolással történhetik, s utoljára is megmarad a szónak új, szűkebb jelentése mellett a régi tágasabb is; mi könnyen vezethet aztán félreértésekre. Különösen a műszavaktól követeljük meg, hogy mindig saját, szabatos értelmük legyen; vegyítés és keverés, szóelem és szótag, gyalogtőke, csonkatőke, szőlőbujtás, rakás stb. szolgálhatnak például; de biz ezekben is a betűszerinti vagy, ha úgy tetszik, általánosabb jelentés érvényének csak a biztos szakismeret tudja utját állani.

Ha nem újabb és újabb tárgyakat szemlélünk egymásután, hanem újra meg újra kell szemlélünk: akkor az eleintén tökéletlen kép lassankint elkészül tökéletesen, hű jellemzője a tárgynak, de épen ezért kizárólag csak ennek, másoknak nem, mikben ama részletes vonások nincsenek. S ha az általános, jobban mondva határozatlanabb jelentésre megtartjuk a régi szót, ha nem is új gyöknek költése, de legalább képzés utján.

Vigyázzunk azonban; mert minden parányi értelmi árnyalatot új kifejezéssel jelölni, még ha lehetne, sem lenne czélszerű, a szavaknak nem az levén rendeltetésük, hogy a gondolatot szolgálilag bilincseljék egyes szemléletek apró körülményeihez, hanem hogy épen általuk szabaduljon meg a szemlélet lényege mindentül, a mi veszendő, mellékes, zavaró és lényegtelen, hogy magasabb és általánosabb képbe emelhesük azt.

A szavak értelmének specificatióját bizonyos határon túl erőltetnünk nem kell; mert a mely dolgok lényegileg egyeznek meg, azokat közösen szükséges elneveznünk, hogy az összetartozó eseteket gondolatunkban is valóban összefoglalhassuk.

Természetes, hogy a képek közül, mikre a szó vonatkozik, egyik a többinél elevenebb lesz s azok csak úgy csatlakoznak hozzá, hogy sepitségével szintén megelevenedhessenek az emlékezetben.

Mikor a figyelmet nem a fő, hanem valamelyik mellékképre kellene fordítani, akkor következik igazán szüksége a tulajdonképeni elvonásnak: mi a valóban közös, megegyező rész? és mi a különbség? Ez már szorosan vett belátást köve-

tel elemzés útján; azért is a szellemi életnek csupán magasabb fokán képzelhető.

Teljesen egy rangú és egy osztályba sorozható dolgok közül is néha az egyiket csak nagy általánosságban veszszük észre és fogjuk fel, a másikat pedig igen is tüzetesen. Aztán az utóbbit különösen nevezzük meg, az előbbit pedig csak oly névvel, mi más dolgoké is, noha nem közelebb rokonuk e dolgoknak, mint a megkülönböztetett.

E részrehajlást a nevek osztogatásában az illető dolgok iránt való kiváló érdeklődéstől magyarázhatni; de kétségtelen, hogy nagy akadálya először mindjárt az egyes eset tüzetes megismerésének is, másodsor pedig és főleg minden alapos gondolkodásnak, a fogalmak osztályozásának, a valódi tudásnak.

Az együgyű népies beszéd ragaszkodik e szokáshoz. A minék tolla van és röpül, az madár mind: a gólya madár, a pitypalaty is madár, a papagály a strucz még inkább madár; de a szemtelen veréb, mely mindenütt alkalmatlankodik, már nem madár, hanem különösen veréb, a tyúk, mely a gazdaszszonynak tojik, semmi esetre sem madár, csak tyúk, a lúd, melyet mellesztenek, tömnek és esznek, szintén stb.

Határoznak oly vonások a felfogásban, mik távolról sem lényegesek, de véletlenül nagyon érdekesek. Innen származik aztán a rendes szavak fonák alkalmazása, a nem költői, hanem bárgyu szócserék; pl. veszi észre a nép, hogy a férgek, miket ismer, általán rútak, kellemetlenek és ártalmasak: s a hol e tulajdonok, kivált együtt feltűnnek, ott csak férget és féregrül beszél. A kellemetlen gonosz ember ,átkozott féreg', a rút és rossz, ,csunya féreg'. A farkas is féreg, legfőlebb ,toportyán féreg'; a tyukot elviszi a féreg (a róka), a tojást kiszopja a féreg (a menyét).

Bizony az sem szolgálna igen éles és szabatos gondolkodásmód tanubizonyosságául, ha pénzünk, földünk, házunk még ma is marha volna, mint hajdan volt: ökrünk, szamarunk ugyanis marha vagy barom, a tyukok, ludak, réczék pedig baromfiak vagy apró-marhák.

Dr. BABICS KÁLMÁN.

HOMEROSNAK MAGYAR FORDÍTÓI.

Homeros költeményei, mint a világirodalom egyik remeke, mindazon népekre, a melyek valódi műveltségre igényt tartanak, nagy befolyással voltak és lesznek mindaddig, a míg a szép és a nemes, a tudomány és a művészet iránt érdeklődni fog az emberi nem.

Alig hiszem, hogy léteznék irodalmi mű, a melynek annyi sok magyarázója, fordítója, feldolgozója és utánzója volna, egy szóval: a mely oly nagy, és pedig mindenféle nyelven megjelenő, irodalmat teremtett volna, mint épen ez.

Igen természetes e szerint, hogy Homeros költeményei a mi irodalmunkba is, habár meglehetősen későn, nemzeti köntösben tartották bevonulásukat.

Hogy ez épen csak egy század előtt történt, annak az volt az oka, hogy tudósaink és velök együtt nemzetünk a latin nyelvnek uralma és befolyása alatt levén, senki sem gondolhatott arra, hogy ezen drága költeményeket nemzetével, nemzeti nyelven közvetítse.

Ezen körülménynek tulajdonítható, hogy Cesinge János (Janus Pannonius) 1569-ben az Ilias VI. könyvéből a Diomedes és Glaukos közötti páros viadalt; Bergler István Homeros Iliasát 1707-ben, az Odysseát pedig 1762-ben, nemkülönbön Kunich Raymund 1784-ben Homeros Iliását latin fordításban kiadták.

Az, a ki legelőször megkísérelte Homeros költeményeit nemzeti nyelven visszaadni, vala Molnár János. Őt illeti a kezdeményezés dicsősége!

Utánna többen léptek ezen nemes versenytérre, hol kisebb, hol nagyobb szerencsével szárnypróbálgatva, elérhetik-e, vagy legalább megközelíthetik-e ezen mæoniosi madár magas és merész röptét?

És habár egynehány alig-alig tudott felemelkedni és rövid s hiábavaló erőlködés után szárnyatszegve hullott a földre, hogy többé fel ne támadjon; valának mások, a kik vígan felkerekedve reményt ébresztettek (v. keltettek), hogy céljokat elérik; de

kitartást nem mutatva, már útköz kezdetén a rájuk várakozó díjtól elüttettek; míg végre csak egy maradt, a ki sem munkát sem fáradságot nem kímélve a nagy és egész útra vállalkozott ugyan, de ideálját csakis egyes momentumokban közelítette meg, míg legtöbb esetben nagyon távol elmaradt tőle.

Ezen képből Homeros magyar fordítóinak három nemét jeleztem.

Ezekkel megismerkedni, azaz: az általok létesített Homeros-féle fordítások becsét meghatározni ezen tanulmány célja, mely czélt csak úgy vélem legbiztosabban elérhetőnek, ha a rendelkezésünkre álló fordításokat, a római és görög classicusok feldolgozása- és megbírálásánál jónak bebizonyult módszert ezekre is alkalmazva, minden irányban analysálom.

Ez esetben ismét arra, hogy az egyes műfordítók relativ becsét megítélhessem és feltüntethessem, egyike a legmegbízhatóbb eszközöknek az összehasonlító eljárás.

Mint hogy pedig csak ott lehet a legsikeresebben összehasonlítani, a hol ugyanazon anyag vagyis tárgy képezi az alapot, melyet több és pedig egymástól különváltan fáradozó munkás saját felfogása, ihlettsége szerint feldolgoz: azt hiszem, hogy talán helyesen cselekedtem, midőn Homerosnak magyar fordítói közül csakis azokat választottam tanulmányozásom tárgyául: a kik *a*) Homeros versmértékében kísérlettek meg a magyarítást; *b*) a kik egytől egyig ugyanazon részletet fordították le.

E szerint csakis a következő magyar fordítók jöhetnek tekintetbe: Molnár János (1789 Magy. Muz. I. k. p. 366. k.); Révai Miklós (1815 Erd. Muz. II. 154—171.); Kölcsey Ferencz (1816 Szépirod. Figy. II. 2 félév 326); Vályi Nagy Ferencz (Sárospatak, 1821); Hertelendy Gábor (Pozsony, 1835); Szabó István (Budapest, 1850/1) és ugyanaz (Budapest, 1853); Zombory Lipót (Uj Magy. Muz. 1854); Szeremley Károly (1857); P. Thewrewk Emil (1862); Rákossy Jenő (1873); a részlet pedig, mely mindezen fordítónál előfordul Homeros Iliasa I. könyvének első 52 verse.

Ámbár ezen részlet terjedelmére nézve csekély, mégis, a mint alább ki fog tűnni, elegendő annak kimutatására: hogy

milyen sajátos eljárást követett és követni fogott minden egyes fordító ezen mesterműnek a nemzeti nyelvbe való átültetésénél.

Ebből különösen ki fog tűnni: hogy miképen bántak el fordítóink a magyar nyelvvel, alkalmazva azt *a)* külsőleg, azaz: a magyar hexameter megalkotására, *b)* belsőleg, azaz: a költő magasztos gondolatainak visszaadására.

a) A külsőségekhez számítom a hexametert, és pedig alkatrészeit, kellékeit illetőleg. Ennek kellékei a lábmetesz (caesura) és sormetszet (diæresis), mely ismét hangzatosságát, a rhythmust feltételezi.

A kérdés ezután az vajjon a magyar hexameternek kell-e alkalmazkodnia ezen antik versforma természetéhez, és ha igen, mennyiben? Szabad-e elhanyagolnia a láb és sormetszetet? ha nem, akkor Vályi Nagy Ferenczet és Szeremley Károlyt illeti a dicséret, hogy a 10 fordító közül egyedül ők azok, a kik mind az 52 versben mind a láb mind a sormetszetet következetesen alkalmazzák, míg ellenben a többinél azt többé-kevésbé elhanyagolva találjuk; és pedig:

Molnár Jánosnál 2-szer u. m.:

3. sor. És sok Bajnok lelkeiket poklokra taszítá
44. » Mérges haraggal Olympusnak tetejéről alá száll

Révai Miklósnál 2-szer u. m.:

11. sor. Hogy dühös indulattal egyik versengene mással
28. » orszagtokba. Leányomnak, mert érte kesergnek

Kölcsey Ferencznél 3-szor u. m.:

5. sor. S mindenféle madárnak: s bétölt Zeus akarátja
9. » Lető s Zeus fia, ki megboszankodva királyra
46. » S vállain a nyilak elesördültének a haragosnak

Hertelendy Gábornál 10-szer u. m.:

5. sor. Halmozván: végzése betellessedett Kronionnak
7. » Atreides, fejedelme a népnek, s égfi Achilleus

14. sor. Diszkoszorút, tovatzélos Apollét, lelve kezében
 22. » Minden többi Achaii szavazva kívánta, hogy e pap
 25. » Ám hanem elkergette s imigy rohaná meg igével
 26. » Téged öreg, hajts szóra ne érjelek itt a hajóknál
 34. » Ment tsendessen a dobzó tenger partjai mellett
 36. » Fölsegének Apöllnak, a kít szüle széphaju Létó
 41. » Kecske a vagy bika tzombot ezen kérésre ne vess még
 52. » Hajgált, szüntelen égtek a sok tűzön emberi testek

Szabó Istvánnál 8-szor ú. m. :

9. sor. Létó és Zeüs gyermeke : mért a fejedelem ellen (1850/1)

1853-ban pedig ekképen, de nem a legszerencsésebben javítva :

Letó s Zeüs gyermek. Mért a fejedelem ellen

19. sor. Ám engedje az istenség feldülni tinektek (1850/1)

1853. Ám engedje tinektek az ég feldülnotok immár

23. sor. Megtisztelni, s fogadni becses váltságait : ámde

Az 1853-iki kiadásban már meg van a *diacresis*.

31. sor. Vásznat szöve s az ágyamnak szolgálatot adva (1850/1 és 1853).

41. » Égni tüzedre, ohajtatomat cselekedd meg ez úttal (1850/1 és 1853).

44. » Ime Olympos bérceiről bosszusan elindult (1850/1)

Jobb 1853. S ment hangos szívvel lefelé a bérczes Olympról

50. sor. Öszvérekre irányzu előbb és furge kutyákra (1850/1 és 1853)

51. » Annakutánna magukra lövén a mirigyos íjat (1850/1 és 1853)

Zombory Lipótnál 16-szor: 2. sor 7. 9. 17. 20. 21. 23. 24. 25. 30. 36. 42. 43. 48. 51. 52.

Thewrewnk Emílnél 9-szer: 5. 6. 9. 10. 14. 20. 39. 43. 44. sor.

Rákosity Jenőnél 6-szor: 4. 10. 13. 30. 49. 51. sor.

A hexameter tökéletlenségei közé számítják, ha a vers végén vagy 4—5 tagú szó, vagy egytagú megelőző többtagú szóval használtatik. Legalább ez az egyik oka, hogy Horatius satirái és epistolái hexameterreit nem tartják mintaszerű alkotásuaknak; a mi igen természetes, mert az ilyen jelenségek nem alkalmasak arra, hogy a rhythmust előmozdítsák.

A kérdés ennél fogva az: vajjon ez a jelenség megengedhető-e a magyar hexameterben? ha nem, akkor egy magyar fordító sem volna ment ezen hibától, a mint azt a következő idézetekből látni fogjuk:

a) 4—5 tagú szó a hexameter végén. Ide nem számítom az ilyenfélétet: visszakerülvén; összeveszapodva, hanem: veszedni, elfogadódjon, koszorústul (Hertelendynél); tiszteletében (Szabónál); kuvaszoknak, nyilaiddal (Zomborynál); akarátja, ölelendem (Szeremleynél); Achajaiaknak, megbecsteleníté, népvezetőkhez, indulatosnak (Thewrewnknél); boszujáról madaraknak, danausoknak stb. (Rákosynál).

b) egytagu szó a hexameter végén:

Molnár:	23. fakadt hogy,
	26. öreg ne,
	40. úgy, hogy,
	50. rettenetes sor,
Révai:	40. utóbb is,
	60. vállain a mint,
Kölcsey:	47. merit és,
	48. nyilat is,
Hertelendy:	2. tsapást szórt,

22. hogy e pap,
 47. ott meg,
 50. elobb tsak,
 Szabó: 47. ugy ment,
 48. nyilat lott,
 Zombory: 8. ele Zeusz,
 24. ez, de,
 28. a lányt en,
 39. befedem vagy,
 49. ezust iv,
 Szeremley: 2. ezer bajt,
 10. s a sok nép,
 13. a sok pénzt,
 17. és 22. gorogok mind
 27. ne merj, mert,
 33. az agg pap,
 Thewrewk: 5. volt az,
 18. lakok hogy,
 38. uralgsz, ha,
 Rákosy: 2. siralom lett,
 20. gyermekemet ki,
 26. lássalak, oh agg,
 27. ide jogy meg,
 29. idos kort,
 41. nekem ezt meg,
 47. ejszaka ugy lep.

Ide nem vettem azon helyeket, a melyekben az igekötő elválasztatván igéjétől, a vers végére kerül; pl. megy el, st**b**.

A külsőségekhöz sorolom az elisioval való eljárást. Az elisio (hangkilökés) legbiztosabban megalapítható azon a helyeken, a hol 1. két önhangzó a thesisben találkozáván, együttvéve, azaz: az egyiknek kilökésével, rövid szótag gyanánt vétetik. Az elisio rendes a római költőknél, a görögöknél pedig ott, a hol azt a digamma követelte hiatus nem ellenzi. Az ilyen elisio nyomait sikerült a magyar fordítók egynehányánál felfedeznem és pedig kezdeményezését találjuk Kölcsey következő verseiben:

4. sor. Mēg jōkōr, s magokat zsākmányū adta az ebēknek.

7. sor. Atrid férfiakon fejedelm és isteni Achilleos.

23. sor. Kellene is tisztelni papot s elvenni az ajánlást.

29. sor. S lányodat én nem adom, míg nem mēg nēm lepi az aggkor. Továbbá Hertelendy következő 11. versében:

Mert hiv imádóját, Chrysest lealázta Agamemnon

2. a hol az elisio arsisba kerülván, hosszú szótagot képez.

Erre példát nyújt Molnár János következő 22. verse:

S azzal Apollor is, ki nyilakkal messze lövöldöz. = M.

tehát az önhangzót tényleg kilöki és azt hiány-jellel jelöli.

Nevezetes ujítást kísér meg Vályi Nagy, a ki a rómaiak módjára a végtagu m-et önhangzó előtt elisióra képessé teszi mert a következő verset (1. sor.)

Zengd nekem Istenné Achilevs Peleuszfi haragját
csakis az *em* szótag kihagyásával lehet mérni.

Ugyanezen kategóriához tartozik a synzesis (összevonás) is, melyre nézve példát találunk Hertelendy Gábor 3 versében:

Sok derekas lēkēit a vitézeknek le Aishoz. Itt a *lēkēit*-nek utolsó két szótagja az arsisba esvén, ez csakis egy szótagnak vehető.

Ugyancsak a synzesisnek egy nemét és pedig rosszabb fajtájából, mutatja Hertelendynek 6. verse:

Múta először a két vezető vesze ösze pörölve.

Ha legalább *miótát mótúra* változtatta volna.

Ebből látjuk, hogy minden egyes irónál bizonyos elv, vagyis inkább valami elvi szabadosság uralkodik a hexameter megszerkesztésénél, mely viszont, ha a fordítókat egymással összehasonlítjuk, semmiféle érdemleges következetességre, szabatoságra nem enged következtetni, az általánosan érvényes szabály lehozatalát pedig épen lehetetlenné teszi; majdnem úgy vagyunk vele, mint a helyesírás törvényeinek megalapításával.

Ép úgy vagyunk fordítóinkkal a görög tulajdonnevek szótagjai mennyiségének kényök kedvök szerént való megváltoztatását illetőleg; Így:

Molnárnál: Peleides; *Kölcseynél*: Pelid; *Kölcseynél*: Achillevs; *Rákosynál*: Akhilleüs; *Kölcseynél*: Ais; *Vályinál*: Aisz; *Molnárnál*: Dan; *Vályinál*: Danaok; *Révainál*: Atreus; *Szabónál*: Atreus.

Sőt ugyanegy irónál váltakozik az egyik alak a másikkal; így Thewrewknél:

5. sor. Örmadaraknak eléje Kronion.

21. » Tisztelvén a messzelövő Kronion vagy

14. » Tartva kezében a messzelövő Apollo füzérét.

21. » Tisztelvén a messzelövő Kronionfi Apollont.

Épen oly feltűnő a görög tulajdonnevek magyarított alakjainak különbözőése nem csak hangi alkatrészeiket, hanem helyesírásukat is tekintetbe véve; így olvasható: *Peleides* (Molnárnál); *Pelid* (Kölcseynél); *Peleuszi* (Vályi, Hert., Szabó, Thewrewknél); *Peleoszfi* (Zomborynál) *Peleüszfia* (Rákosynál):

Akilles (Molnár, Rév., Zom.)

Achillevs (Kölcsey)

Achileusz (Vályi)

Achiles (Hert.)

Achilleus (Szabó)

Achilles (Szabó)

Akhilles (Szabó)

Akhill (Szerem.)

Achileus (Hert. Thewrewk)

Akhilleüs (Rákosy).

E szerint van 10 alakunk.

Akéai (Molnár)

Acháji (Vályi, Zomb.)

Achajai (Thewrewk)

Akhiv (Szabó, Rákosy)

4 alak; a többinél részint görögök, részint danaok.

<i>Jó</i> (Molnár)	<i>Kriszes</i> (Molnár)
<i>Jupiter</i> (némi anachronis- mussal Rév., Szer.)	<i>Kriszes</i> (Révai)
<i>Zeus</i> (Molnár Kölcsey)	<i>Chrüses</i> (Kölcsey)
<i>Zeüsz</i> (Vályi, Rákosy, Zomb.)	<i>Chrüsesz</i> (Vályi, Zomb.)
<i>Kronion</i> (Hert. Thewrewk)	<i>Chryses</i> (Hert. Thewr.)
<i>Zeüs</i> (Szabó)	<i>Khrýses</i> (Szabó, Rákosy)
<i>Zeüsz</i> (Szabó)	<i>Xryses</i> (Szerem.)
<i>Zeusfi</i> (Szabó)	Összesen 7. alak.
<i>Zeusz</i> (Zomb.) Tehát 9 alak.	<i>Tzilla</i> (Molnár)
<i>Atrides</i> (Moln., Rév., Szabó)	<i>Czilla</i> (Révai)
<i>Atrid</i> (Kölcsey, Vályi)	<i>Killa</i> (a többi).
<i>Atreides</i> (Hert., Thewr.)	<i>Fébus</i> (Molnár)
<i>Atreuszfi</i> (Zomb.)	<i>Phoibos</i> (Kölcsey)
<i>Atrida</i> (Szerem.)	<i>Foibosz</i> (Vályi)
<i>Atreüsz</i> (Rákosy).	<i>Phoebus</i> (Hert.)
Összesen : 6 alak.	<i>Phöbos</i> (Szabó)
<i>Latona</i> (anachronismussal Révai, Szer.)	<i>Phoibosz</i> (Zomb., Rákosy)
<i>Létó</i> a többi mind.	<i>Phorbos</i> (Thewrewk).
	Összesen : 7 alak.

Ezen tények magok is egy kis tanulmányt érdemelnek. Ennek segítségével ugyanis ki lehetne mutatni, hogy 1. melyik fordító volt következetes és melyik nem; továbbá 2. minő elvet vallott a görög hangok átírásánál. Így nem volna nehéz kimutatni, hogy azt, a ki *Achilleus*, *Achilles* és *Akhilles*-t, *Zeüs*, *Zeüsz* és *Zeusfi*-t ír, a mint Szabó teszi, következetesnek tartani nem lehet, míg ellenben bizonyos, hogy Kölcsey, Thewrewk stb. híven és következetesen a görög eredetihez tartották magokat; hogy Molnár az eredeti χ -t rendszeren *k*-val, Rákosy pedig *kh*-val átírja stb. Elég az hozzá, hogy ezen a téren oly zűrzavar uralkodik, mely sürgös orvoslásra, és pedig a philologusok részéről vár.

A külsőségekhez sorolom még, az itt felhozott eseteken kívül, a sajtó szerű szóalakokat és szóképzéseket, a melyek fordítóinknál először lépnek fel. Így Révainál: 55. tedd meg *kiváutum*; Hertelendynél: 6. v. *müta* = mióta; 7. v. *bujtá* = bujtogatta; 2. v. *komorévü*; Szabónál: 5. v. *végyelmeinek* = végzet; 41. v. *óhajtatom* = óhajtás; Zomborynál: 39. v. hogy ha *imádódat* = templomodat. 42. v. *lakjanak* = lakoljanak. Mint kevésbbé szokott alakok sorolhatók ide a Kölcseynél előforduló 32. v.

békbe = békében; 13. v. *hozvája* = hozván 18. v. *birvájok* = bírók.

Ha már az alaktani és szóképzési furcsa jelenségeket megvilágítottuk, lássuk még a sajátosságos syntactikai tünetnyeket és szólásmódokat is; így pl. a *græcismus* kirívó a 42 v.-ben *Kölceseinél: könnyeimet bünhődjék*, *Vályinál: könnyeim lakolják* (a mint egyáltalában *Vályi Kölceynek befolyása* alatt áll, l. m. a 26. és 52. verset); *Hertelendynél* áll a *viszonyszó ellen ért helyett és oldani megszabadítani helyett*. 20. v. *Kedves gyermekemet pedig oldani kintseim ellen*; *Szabónál* 25. v. *szigorún kikelő* (= fenyegető) *szók*. 33. v. *az öreg bevette tanácsát* = elfogadni és 43. v. *ájtatos esdését bevévén* *Apollon*, míg az 1853-ki kiadásban: *Apollo kegyes szavait füleli*. *Révainál* 52. v. *kijűzni* = ékesíteni a *templomot koszorúkkal*.

Ennyit a *külsőségről*. Térjünk most át a *feladat második részére*, t. i. annak kimutatására, mennyiben sikerült fordítóinknak a *költő gondolatait*, a *költemény színgazdag képeit* megközelíteni és azoknak magyar nyelven megfelelő kifejezést adni. A *színezésnek* egyik és pedig igen hathatós *segédeszköze az epitheton*, a *jelző*. Hogy *Homeros* a *jelzők használatában mester*, azt mindenki tudja, a ki vele foglalkozik. Lássuk, mennyiben sikerült fordítóinknak őt e tekintetben megközelíteni?

Homerosnál a *μηρις ὀλομένη* *Molnárnál*: *semmi*; *Révainál* *körülrva: néprontó veszedelmével*; *Köl. és Thew. vészes*; *Hert. komorévü* (az *irodalomban nem fordul elé*); *Szabónál: údíz és bösz*; *Rákossynál: gyilkos*, mely talán legjellemzetesebb.

νοῦσος κακή *Molnárnál: mérges tar mirigy*; *Rév. dögleletes nyavalya*; *Köl. gonosz*; *Vályi: rossz nyavalya*; *Hert. gonosz dög*; *Zom. mirigy kórság*; *Szer. dögvész*; *Thew. gonosz dögvész (jó)*; *Szabó, Rák. csak: vész*.

θεός Ἀχαιῶν *Molnárnál* *semmi*; *Rév. a nagy*; *Köl., Rák. isteni*; *Vályi, Szabónál: felséges*; *Szabónál 1853. híres*; *Zom. isteni bajnok*; *Hert. égfi*; *Szer. plane félisten*; *Thew. tündök*.

θεοὶ γίγας *Mol. és Rév. nál* *semmi*; *Köl. Szer. gyors*; *Vályi, Thew. sebes*; *Hert. gyorszerű*; *Szabó: úszka*; *Rák. fűrge* (a mi talán legjobb).

ἐπιπέλας Ἀχαιοί *Mol. izmos száruak*; *Rév. fegyverben*

fénylő; Köl. *saruzott*; Vályinál: *jó saruszáras*; Hert. *szárvasas*; Szabó: *pánczélós*; Zom. *semmi*; Szer. *jól saruzott*; Thew. *lábvértés* (a leghelyesebb); Rák: *fényes vértü*.

ἐπίβρολος Ἀπολλων Mol. *újjas*; Rév. *körülírva: a ki nyilakkal messze lövöldöz*; Hert. *toratzélós és toratzélu*; Szabó: *tegzés*; Rák. *gyors nyilazó*; a többi: *messzelövő* (a mi legjobb)

ἀπερείτη ἄποινα Mol. *semmi*; Rév. *temérdek*; Köl. *végtelen*; Vályi: *végtelen*; Hert. *derék váltó*; Szabó: *roppant bírság és tetemes pénz*; Zom. *nagy díj*; Szer. *sok pénz*; Thew. *végtelen sarez*; Rák. *nagy váltság*;

ἀρχαὴ ἄποινα Mol. *semmi*; Rév. *fényes ajándék*; Köles. *csak: ajánlás*; Vályi: *drága sarez*; Hert. *váltószere*; Szabó: *becsés váltság* 1853. *csak: váltság*; Zom., Szer. *csak: díj*; Thew. *csak: sarc*; Rák. *csak: váltság*. (Egy sem elégít ki.)

κούρησιν παρὰ νηυσί. Mol., Hert., Zom. *semmi*; Rév. a szövegtől egészen elütő körülírással: *seregünk meglepte hajók*; Köl., Szer., Rák. *öblös (jó)*; Vályi: *görbe*; Szabó: *úszka, ericke* (hamis); Thew. *naggyöblü*;

κρατερὸν μῦθον Mol. *csak: tsufolva fenyítvén*; Rév. *szürogtató mocskok*; Köl., Zom. *csak: fenyegetve*; Vályi *csak: fenyegette*; Hert. *csak: megrohanni igével*; Szabó: *szigorún kikelő szókkal*; Szer. *rája rivall*; Thew. *keményen rája parancsol*; Rák. *szidalommal bántalmazva ereszté*. (E szerint csak Szabó adja vissza a jelzöt, de nincsen köszönet benne.)

πολυφλοίσβοιο θαλάσσης Mol. *zörgő tenger (furcsa)*; Rév., Rák. *zúgó*; Köl., Szer. *zuhogó*; Vályi: *sokzaju*; Hert. *dobzó*; Szabó: *semmi*, de 1853. *habüvöltös*; Zom. *morajos*; Thew. *csak tengerözön*.

ἰόκομος Ἀγρῶ Mol. *gyönyörűen befont haja*; Rév. *fürtös-haju*; a többi: *széphaju*;

Κύλα ζαθέη Mol. *áldott*; Rév. *hires*; Köl. *jeles*; Vályi: *isteni szép*; Hert., Rák. *szent*; Szabó, Thew. *szenstégyes*, Szabó 1853: az elhibázott: *áhitatos* Zom. *csudálandó*; Szer. *dicső*;

ἀμφιρροπέα παρέτρην Mol. *semmi*; Rév. *tele tegez*; Köl. *befödezett tegez*; Vályi: *boltos fedelü*; Her. *jól betsinált*; Szabó: *fedeles puzdra*; Zom. *befedett puzdra*; Szer. *fedeles tokmány*; Thew. *jó záratu buzdra*; Rák. *szorosan elzárt tegez*;

ἀργυρέοιο βιοιο. Csak azért hozom fel, mert Hert. ezüst kirugóval fordítja.

Κόνας ἀργός Mol. semmi; Rév. gyors agarak; Köl. vizsga kutyák; Vályi: gyors fajta kutyák; Hert. serény ebek; Szabó, Thew. fúrge kutyák; Zom. holmi kuvasz; Rák. gyorslábu kutyák; Szer. (tökéletesen hamisan) rest eb;

βέλος ἐχέπειρος Mol. semmi; Rév. öldöklő nyíl; Köl. epés nyíl; Vályi: fanyar; Szabó: mirigyos íj; Zombory: údáz tegez; Szer., Thew. mérges nyíl (jó); Rák. bús nyílazó;

Σμυθεῖν. Érdekes Molnárnál az ezen szónak megfelelő: Egérvár.

Lássuk most miképen domborodnak ki az egyes gondolatok és képek és mennyire közelítik meg az eredetit?

Agamemnon megsérti Apollont. Erre Apolló Molnárnál *harsány módra felhorkan*; Rév.-nál *méltán felgyerjed*; Köl.-nél *megbosszankodik*; Vál.-, Rák.-nál *haragszik*; Her.-nél *a királyon eped*; Szabónál *a fejedelem ellen felgyulad*, 1853-ban *pedig felharagszik*; Zom.-nál *neheztel*; Szer.-nél *megharagszik*; Thew.-nél *neki bősziül* (legjobb);

A pap megjelenik a görög táborban. Molnár szerint: *kezét az aranybot s íjas Apolló zímere tzihrázá*; Rév. sz. *Istene szenteséges süvegét és az arany pálcát tartja kezében*; Köl. sz. *Apoll fővegét egyben arany bottal tartja kezében*; V. sz. *Foibosz koszorúja aranyos botja körül volt kezében*; Hert. sz. *Diszkoszorút lel (tehát valaki tudtán kívül kezébe nyomta) kezében, rajta az arany páltzán*; Szabó sz. *Apollo koszorúját hozza kezében tent az arany jogaron*; de 1853-ban már a koszorú nincsen a jogaron, mert csak: *hoz koszorút és aranyos jogart*; Zom. sz. *markolja Phoibosz süvegét s az arany fejedelmi pálcát*; Szer. sz. *kezében tartja az arany botot és a süveget*; Thew. sz. *tartja Apollo füzérét arany botján*; Rák. sz. (már a magyarázatot is bele foglalva): *kezében van az arany pálcza Apollo borostyán gallyaival*; Mennyi kép!

Midőn a pap beszédjét végzi, az archivok Mol.-nál *egygyezvén mindarra fakadnak*: Rév.-nál *hajlanak ugyan s egyetemben helyesnek tartják*; Köl.-nél *a pap részére hajolnak*; V.-nál *meggyezvén felelnek*; Her.-nél *szavazva kívánnak*; Szabónál már *felzúgnak*; Zom.-nál *helyeslöleg kezdenek beszélni*; Szer.-nél *rá*

áll a népség; Thew. helyeslöleg mondják; Rák.-nál az Achivok helyeslö szözata kívánja (a valót Thew. és Rák. adják).

Agamemnon nem enged a pap kérésének, sőt megfenyegeti, hogy leányát házában fogja tartani és pedig ott fog Mol. szerint varrni (sic) és ágyát retegetni; Rév. sz. a leány Argos vára belső teremében gyenge kezével ott fog szöni és ágyának lesz részese (mennyi itt a toldalék, a melyről Homeros semmit sem mond!); Köl.-nél fog vászna körül járni és ágyának lesz részese; Vál.-nál szátyva körül fog szolgálá ni; a többi, mint Kölcssey; Her.-nél szöve fog takátskodni és nyoszolyáját megosztja vele; Szabónál vásznot szö és ágyának szolgálatot ad; Zom.-nál szövegeti a vásznot és retegeti estréknént (sic!) az ágyat; Szer.-nél fog hímzeni és szöni, éjente pedig ő majd ölelendi (ez már azután magyarosan van kifejezve!); Thew.-nél vásznot szö és ágyának részese; Rák.-nál ágyát fogja alája vetni s a vetéllöt dobra sürogni (legjobb Thew. és Rákosyé).

Agamemnon beszédjére megijed a pap és távozván Mol. szerint: járkal magányos lépéssel és kéri szörnyü zokogással Apollót (itt nagyit Mol.); Révainál: reszteg megy bába merülve és az égbe tekintvén kéri Apollót (erről is kevesebbet tud Hom.); Köl.-nél némán jár (helyes) s félre vonulva tovább hosszan könyörög (ez is helyes: hosszan kivételével); Vál.-nál hallgatvást megy és messze hogy ér, könyörög fenszóval (helyes); Her.-nél tsendeszen megy s távul járván könyörögve panaszol; Szabónál: indul szótalanul (helyes) a tenger görbe (?) szegélyén s sok (?) imával eseng; Zom.-nál nagy hallgatag indul utnak s menre sokat könyörög; Szer.-nél indul haza halkan (?) s többször az utjából kiki tér (?) és imádkozik buzgón; Thew.-nél hallgatva megy és jó messzére eljutván könyörög (helyes); Rák.-nál némán tora ballag s oldalra letérve fenszóval imát kezd.

A pap imájában felemlíti Apollónak tett szolgálatait, a többi között M.-nál: hogy templomja tőle nyerte födelét; Rév.-nál: hogy virág-koszorúkkal kedvére kifűzte ékes templomát (egészen költött); Köl.-nél: hogy födelezte templomát; Vál.-nál: hogy szentházát fedte elégszer; Her.-nél: hogy házában némelykor izére volt (sic!); Szabó: hogy temploma (1853. imola) épült általa; Zom.-nál: hogy imádáját csinosan befede (sic!); Szer.-

nél: *hogy kedvese felkoszorúzta templomát*; Thew.-nél: *hogy templomot kedvére épített (helyes)*; Rák.-nál: *ha a templom, kit épített, kedvére való (helyes)*.

A pap imája végén arra kéri Apollót Mol.-nál: *Összevnyilaztatván tőled Dán tábori rendek könnyhullásomnak tüstént adják meg az árát*; Rév.-nál: *Tedd nyilaid hullásokkal levetetve lakoljon könnyeimért s keserű bámért a büszke Görögség (ismét megtoldva Hom. egyszerűsége)*; Köl.-nél: *könnyeimet danaok bünhödjék a te nyilaiddal*; Vál.-nál: *Könnyeim a Danaok nyilaidnak részve lakolják (?)*; Her.-nél: *csak pótolják nyilaid Danaoktól könnyeim árát (mi ez?) Szabónál: Bünhödjék könnyeimért az Akhivok sereg nyiladtól*; az 1853: *Bünhödjék könnyeimért nyilaidtól az argosi tábor*; Zom.-nál: *Könnyemért hadl lakjanak (?) a danaok nyilaiddal*; Szer.-nél: *Állj bosszút értem nyilaiddal az Akhaji népen*; Thew.-nél: *Bárcsak az argosi had könnyemért nyilad által adóznék (helyes)*; Rák.-nál: *Könnyeimet nyiladon keserüljék meg az akhivok (helyes)*.

A pap imájára Mol.-nál *köngörül Fēbus*; Rév.-nál: *panaszát meghallja*; Köl.-nél és Vál.-nál: *rá hallgat*; Her.-, Zom.-, Szer.-nél: *meg hallja*; Szabónál: *bereszi ájtatos esdésit*; de 1853-ban: *jüleli kegyes szarait (?)*; Thew. és Rák.-nál *meghallgatja (helyes)*.

Erre elindul Apollo és pedig Mol.-nál: *Olympusnak tetejéről alá szál*; Rév.-nál: *leereszkedik (?) a magas égből (?)*; Köl.-nél: *jön Olymposnak bérceiről*; Vál.-nál: *már jött Olümposznak hegyeiről*; Hert.-nél: *jött is O. tetejéről*; Szabónál csak: *elindul O. bérceiről*; 1853. pedig: *ment a bérczes Olympról*; Zom.-nál: *lerohan az olympi tetőkről*; Szer.-nél: *jött az olympi hegyében (vad magyarság)*; Thew.-nél: *megy le Olym. csúcsáról*; Rák.-nál: *gyorsan száll alá az O.-ról (helyes)*.

A mint így megy Apolló Mol.-nál: *vállain a nyilak, a tegez, iv tsattogva zörögtek (valamivel több mint Homerosnál)*; Rév.-nál: *vállain a mint jött sebesen haragos mozgásban összevcsapódva zördült a sok nyíl*; Köl.-nél: *s vállain a nyilak élesördültenek a haragosnak mozgulási között (helyes)*; Vál.-nál: *a nyilak a haragos vállán hangozva csörögtek, a mikor ő mozdult*; Her.-nél: *Tsörgött is biz a sok nyíl, a mint ment nagy haragosan (nevezetes ezen versben a sok egytagu szó)*; Szabónál:

minden mozdulatán megcsördült a haragosnak Vállá felett a nyíl (sajátságos kép és tünemény!); 1853-ban: minden lépte nyomán megcsördült a haragosnak vállain a nyiltár; Zom.-nál: lerohan tegezével és puzdrával a vállán (ezen festés szerint Apollonak két tegeze vagy puzdrája volt, mert tegez = puzdra és megfordítva); melyben a nyílvevők fel-fel zördültek, a mint jött (ez is költői?); Szer.-nél pedig: a mint jött a haragos és mozgó Istennek vállain a nyíl összeütödvé zörög (ez aligha nagyon borzasztó); Thew.-nél: megcsördül a nyíl mentében az indulatosnak; Rák.-nál: Csendül a puzdra a bús isten vállára verődve (jó).

Végre a festői képet, a melyet Homeros csak ezen pár szóba foglal: ὁ δ' ἦϊε νοκτιε εὐκωός és mely csak hasonlat, Mol. félreértve, így adja: *Ő maga kormos homályt környül kerekítte magára; valamint Her. is, ki így ír: s komor új képében érkeze ott meg.*

Ezen előzményekre már építhetjük ítéletünket. De mielőtt ezt tennők, ki kell emelnünk Kún Pálnak a «Politikai Hetilap» 1866. 25. számában megjelent cikkét, melynek czíme: «Homerosz magyar fordítói». Ebben a szerző megemlékszik Molnár, Révai, Kölcsey, Vályi, Hertelendy, Szabó, Thewrewk, Zombory fordításairól, különösen tárgyalva és bírálva Révai, Kölcsey és Szabó fordításait. Az ítélet, a melyet kimond, nem igen hízog az írókra. A pálmát a magyar Homeros fordítók közül nem Szabónak itéli oda, kinek egyedüli érdeme, hogy munkájában, nemes lelkesedésénél fogva, kitartó volt és az egész Homerost lefordítá, hanem Thewrewknek.

Már fennebb is, midőn a kijelölt 52 sort részleteikben összehasonlitottuk, láttuk, hogy Rákosy és Thewrewk fordításai mind szellemökre, mind alakjokra nézve első helyen állanak. P. Thewrewk Emil eddigi fordításában zamatos magyar stílusának, rhythmikai érzésének és a homeroszi költészet szellemével való congeniálitásának számos jeleit adta már. Méltóképen elvárjuk tőle, hogy ő, ki jelzett tulajdonságánál fogva első sorban alkalmas e lelkesítő czélnak, egy magyar Homeros létesítésének elérésére, nemes feladatának fogja ismerni azt, hogy *dum valemus et vigemus*, minden erejének összeponosításával irodalmunkat egy bizonyára becses Homeros-fordítással meggazdagítsa.

BARTAL ANTAL.